

HABIL. DR. VALDAS PRUSKUS

Vilniaus Gedimino technikos universitetas

VERSLO IR VERSLININKO VEIKLOS VERTINIMAS ETINIŲ KONCEPCIJŲ POŽIŪRIU

Straipsnyje nagrinėjama religinės etikos, utilitarizmo, deontologijos, teisingumo bei etinio reliatyvizmo nuostatų verslo ir verslininko veiklos požiūriu ypatumai. Pateikiama kritinė jų analizė, išryškinamas požiūrių skirtumas. Atskleidžiamas verslininko krikščionio sprendimų priėmimo procesas, pagrįstas suvokimu, kad Dievas jam turi ypatingą planą ir jį galima atskleisti. Aptariamos pagrindinės asmeninio apsisprendimo pakopos.

Įvadas. Rinkos sąlygomis privatus verslas yra dalies visuomenės pragyvenimo šaltinis ir gerovės garantas. Štai kodėl verslininkų gyvenimo būdas, elgsena, tarpusavio santykiai, bendras išprusimas, vertybinės orientacijos veikia ir kitų žmonių socialinius papročius bei santykius. Be to, verslas naudojami įvairių mokslo sričių laimėjimais, žmonių paslaugomis, kitaip tariant, naudoja žmogiškąjį kapitalą ir gamtinius išteklius kurdamas materialines vertybes, o jų savininku tampa verslo organizatorius. Pelno siekimas – viena iš verslininko priedermių – taip pat yra vertybė, tačiau dėl to verslininkas gali konfliktuoti su visuomenėje vyraujančiomis nuostatomis. Todėl verslo taisyklės nustato valstybės įstatymai, taip pat visuomenėje vyraujančios elgesio normos. Kita vertus, ir pats verslas daro joms vis didesnę įtaką.

Šiandien daugeliui nebekelia abejonių didėjantis verslininko vaidmuo, svarba ir galia visuomenėje. Verslas daro vis didesnę poveikį įvairioms visuomenės gyvenimo sritims. Jis ne tik prisideda prie šalies įvaizdžio formavimo, pokyčių darbo rinkoje, bet ir prie piliečių kaip vartotojų kultūrinių orientacijų kūrimo per siūlomas prekes ir paslaugas. Visuomenės sąmonėje įsitvirtina mintis, jog verslininkas turi imtis ir didesnės atsakomybės ne tik už gerovės kūrimą visiems, bet ir už puoselėjamas vertybes (pvz., vartojimo kultą) bei naudojamas priemones siekiant iškeltų tikslų. Jo veikla ir jos rezultatai imami vertinti ne tik ekonominiu (naudos), teisiniu (įstatymų laikymosi), bet ir etiniu aspektu.

Taip buvo ne visada. Verslininko vaidmuo ekonomikos procese ir jo veikimo etiškumas istorijos eigoje vertinti nevienodai. Buvo kuriamos net įvairios teorijos. Ilgainiui susiformavo kelios pagrindinės etinės nuostatos. Tai – religinė etika, utilitarizmas, deontologija, teisingumo ir etinio reliatyvizmo pozicijos. Tiesa, jos gan skirtingai aiškina ir pagrindžia jo veikimo etiškumą.

Vakarų šalių mokslinėje literatūroje jų analizei skiriama daug dėmesio. Ypač išsamiai nagrinėtas utilitarizmas (J.St.Millas, J.Benthamas, R.Hare, N.Resheris), teisingumo teorija (J.Rowlsas, W.Dosickas, C.Waltonas). Etinio reliatyvizmo šalininkų (A.Bloomo, T.Burke) nuomone, nėra nieko absoliučiai teisingo, viskas turi laikiną santykinę reikšmę. Sprendimai apie gėrį ir blogį visada yra susiję su konkrečiu asmeniu, kuris turi savo tikslus ir atitinkamų priemonių jiems pasiekti. Atsakomybės už savo sprendimų moralumą imasi pats individas (tai yra jo pasirinkimas ir atsakomybė). Krikščioniškąjį požiūrį į verslą ir verslininko veikimą įvairiais aspektais yra nagrinėję J.Höffneris, M.Weberis, S.Greenas, M.Novakas, P.H.Werhannas, A.Rauscheris, K.H.Pesche ir kt. Jų tyrimai leidžia geriau suprasti ir verslininko veikimo etinę prasmę, ir jo moralės atsakomybės svarbą.

Lietuvoje šia tema veikalų, išskyrus pavienius straipsnius spaudoje, beveik neturime. Nėra ir darbų, kuriuose būtų atskleisti etinių koncepcijų dėl požiūrio į verslininką ir jo veikimą pagrindai ir ypatumai. Dėl to sunkoka vertinti patį veikimą.

Šio straipsnio tikslas – atskleisti etinių koncepcijų dėl požiūrio į verslą ir verslininko veikimą nuostatas ir jų ypatumus. *Objektas* – verslo ir verslininko veikimo rinkoje raiškos etiniai bruožai. *Metodas* – mokslinės literatūros lyginamoji kritinė analizė.

Religinė etika ir verslas. Religinės etikos nuostatų pagrindai nusako absoliučių moralinių vertybių kryptį. Jų ištakų dera ieškoti judaizmo ir krikščionybės tradicijoje. Jas reiškia pagrindiniai moraliniai imperatyvai, suformuluoti Dekaloge: *nevok, nemeluok, neteisingai neliudyk prieš savo artimą* ir kt.

Tokių moralinių imperatyvų laikymasis seniau atrodė sunkiai suderinamas su verslininko veikla. Antikos laikais ir ilgu krikščionybės istorijos laikotarpiu prekyba ir verslas buvo laikomi „žemais“, „bjauriais“, „nuodėmingais“ dalykais. Tokio pobūdžio pradininkas buvo Aristotelis. Pasak jo, filosofo *otium cum dignitate* (dykinėjimas, t.y. neužimtumas) yra garbingesnis gyvenimo būdas negu apsikrovusio darbais pirklio veikla (*negotium*). Ari-

stotelis niekino savo meto žmonėms būdingą pinigų vaikymąsi ir dėl to yrančią natūralią visuomenės tvarką.

Konstantinopolio arkivyskupas Šv. [Chrizostomas](#) IV–V a. sandūroje tikėjo, kad pirkliai vargu ar gali būti be nuodėmės. Žymiausias brandžiosios scholastikos mąstytojas Bažnyčios mokytojas Tomas [Akvinietis](#) (1225–1274) irgi manė, kad profesionalūs prekijai yra nemoralūs.

Nors Senasis Testamentas ir krikščionybės mokslas formavo neigiamą verslininko įvaizdį iki pat mūsų dienų, tačiau aiškinant krikščionybės mokymą apie turtus nereikia pamiršti, jog Evangelijose minimi turtai – tai bevaisiai, švaistomi turtai, o ne šiuolaikinė gerovė, kurios siekiama kūrybišku verslininkų darbu prisidedant prie bendrojo labo. Biblijoje smerkiamą bevaisę prabangą ir turtus aptinkame ikikapitalistinėse, feodalinėse kai kurių mažesnės pažangos šalių visuomenėse. Ir nors Tomas [Akvinietis](#) smerkė prekius, tačiau krikščionybės etika XIII a. pripažino verslininką. Verslininkystės svarba buvo suvokiama kaip bendro ekonominio gėrio siekimas. Pirklių įmonės vertintos remiantis bendrojo labo kriterijumi, todėl jų sukauptas pelnas neturįs kelti moralinių skrupulų. Nors buvo draudžiama imti paskolų palūkanas, bet leidžiama gauti pelną iš verslininkystės. Tačiau šis reikšmingas socialinės etikos atradimas buvo pernelyg greitai užmirštas pataikaujant senajam teologų ir filosofų nusistatymui prieš verslininkus.

Daugelio teologų ir filosofų priešingumas verslininkams veikiausiai susiformavo todėl, kad natūrinio ūkio laikais namų ūkis nesiskyrė nuo verslo įmonės, o verslininkui teko nereikšmingas vaidmuo. Ištikus šimtmečius tvyrojusi antipatija verslininko kūrybiškumui turėjo socialines psichologines šaknis. Ūkininko, taikiai vagojančio plūgu dirvą, paveikslas daugeliui žmonių atrodė žmogaus egzistencijos įkūnijimas. Ūkininko gyvenimo neveikė esminiai pokyčiai. Metų metais jis gyveno tuo pačiu ritmu. Ūkininkas simbolizavo taikią visuomenę. Tuo tarpu verslininko kūrybiškumas skatino keisti esamą tvarką, teikti visuomenei vis naujas prekes ir paslaugas ir siekti pelno, kuo didesnės naudos.

Neatsitiktinai kapitalizmo procesą, kurio pagrindinė varomoji jėga yra verslininkas, vokiečių verslo ideologas J.A. [Šumpeteris](#) apibūdina kaip „kūrybišką griovimą“ (J.A. [Schumpeter](#), 1998). Tad nenuostabu, kad šiai figūrai ilgai buvo priskiriamos piktos, griaunamosios galios. Prie savo gyvenimo būdo pripratęs žmogus baiminasi nemalonumų, kuriuos gali atnešti grėsmingi pokyčiai. Gero šeimininko, besirūpinančio tik savo ir savo šeimos gerove, gyvenimas daugelyje skirtingų kultūrų buvo laikoma idealia žmogaus egzistencijos forma, o kone demoniška verslininko, pasiryžusio keisti esamą

tvarką, siūlyti naujoviškas prekes, paslaugas ir siekiančio gauti už tai kuo didesnę pelną, figūra kėlė nepasitikėjimą.

Iš kur kilo šis mentalitetas? Vokiečių sociologas ir ekonomistas M. **Weberis** (1864–1920) savo veikale „Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia“ parodo jo tiesiogines sąsajas su *protestantizmo religine etika*.

Protestantizmas (lot. *protestans* – prieštaraujantis) – viena iš pagrindinių krikščionybės krypčių – kilo XVI a. Vokietijoje kaip iššūkis katalikybei ir siejamas su M. **Liuterio** vardu ir veikla. Apima anglikonus, kalvinistus, liuteronus, daugelį atšakų ir sektų, susidariusių šių trijų pagrindinių protestantizmo šakų pagrindu. Tai adventistai, anabaptistai, baptistai, čekų broliai, jehovininkai, kvakeriai, menonitai, metodistai, pietistai, puritonai.

Pagal protestantizmo filosofiją, žmogaus gyvenimas yra iš anksto nulemtas: vieni po mirties eis į dangų, kiti į pragarą. Pagal jokus vidinius ar išorinius požymius negalima nustatyti, kam kokia lemtis skirta. Tai sprendžia tik Dievas, o žmonių nuopelnai ar kaltės neturi įtakos jų likimui: dieviškosios moralės negali prarasti tie, kuriems ji suteikta, kaip ir nepasiekama ši malonė tiems, kurie jos negavo. Taigi atgaila ir nusižeminimas, taip pat ir sakramentai nebetenka reikšmės, nebelieka išganymo per Bažnyčią, dvasininkija nebelaikoma tarpininke tarp tikinčiojo ir Dievo. Į daugeliui tikinčiųjų iškilusį klausimą: ar aš esu išrinktasis, konkretaus atsakymo neteikiama, todėl kiekvienas gali laikyti save vertu rojaus ir jo siekti, pasikliaudamas tik pačiu savimi, nesitikėdamas kitų žmonių pagalbos, nepasikliaudamas net pačiu artimiausiu draugu. Pagrindinė koncepcija: kiekvienas sau ir už save.

Tokios pažiūros turėjo įtakos susiformuoti vidinei žmogaus vienatvei, dar ir šiandien būdingam puritoniškos praeities tautų nacionaliniam charakteriui. Tačiau jau XVII a. kalvinistų teologai (pvz., **Baxteris**) teigia, kad tikintysis gali tikėtis, jog priklauso išrinktiesiems, jeigu geba sėkmingai dirbti savo pasaulietinį *profesinį darbą* pasirinktoje veiklos srityje. Darbu žmogus esą garbina Dievą. Todėl žmogus turi ne šiaip sau dirbti, bet metodiškai, kokybiškai, profesionaliai. Tik toks darbas didina Dievo šlovę. Gaišti laiką dykaduoniaujant, tušties plepalams, prabangai, pramogoms, netgi miegui, viršijančiam būtiną sveikatai laiką (ne ilgiau kaip 6–8 val.), morališkai labai smerktinas dalykas. Teiginys „laikas – pinigai“ galioja dvasine prasme. Laikas be galo brangus, nes kiekviena tuščiai sugaišta valanda atimama iš Dievo, prarandama jo šlovei didinti. R. **Baxteris** ragino imtis nuolatinio fizinio ar protinio darbo. Čia akivaizdi dviejų motyvų įtaka.

Darbas yra specifinė priemonė, sauganti nuo visų pagundų. Be to, darbas yra Dievo iškeltas viso žmogaus gyvenimo savaiminis tikslas. Apaštalo

Šv. **Pauliaus** žodžiai: „Kas nedirba, tas tegu ir nevalgo“ – besąlygiški ir taikomi visiems. Tomas **Akvinetis** darė išimtį – kas gali gyventi iš savo nuosavybės, gali nedirbti. Kalvinizmo ideologas išimtis panaikina. Jis teigia, kad turtas (jo turėjimas) neatleidžia žmogaus nuo šios besąlygiškos pareigos – dirbti. Smerktinas dalykas ramiai mėgautis nuosavybe ir tenkinti savo įgeidžius. Palūkininko profesija smerkiama, nes jis gyvena vien iš procentų, nieko nedirbdamas.

Puritonai labai vertino žemės ūkio veiklą, tačiau ne tų, kurie žemę nuomoja, o tų, kurie ją dirba. Kadangi kiekvienas privalęs dirbti, tai net laikytasi nuostatos, jog turtų nederėtų palikti savo vaikams, jie patys privalą juos užsidirbti. Mat palikimas – neskatinąs jų siekti ir prisidėti prie gerovės.

Laikytasi požiūrio, kurį vėliau perėmė ir žymusis anglų ekonomistas **A.Smithas** (1723–1790), kad profesijos tobulinimas ir ypač profesinė specializacija sudaro sąlygas įgyti įgūdžių, didina darbo našumą ir taip prisideda prie visų gerovės. O visuotinė gerovė turi būti vertinama labiau už asmeninę interesą. Kai žmogus neturi nuolatinės profesijos, jis daugiau laiko praleidžia tinginiaudamas negu dirbdamas. Atsitiktinis darbas – dažnai būtina, bet nepageidaujama laikina veikla. Žmogaus be profesijos gyvenimui trūksta sistemiskumo ir metodiškumo, kas yra būtina griežtai pasaulietinei gyvensenai. Dievui reikia ne šiaip darbo, bet būtent racionalaus, tvarkingo, profesinio darbo. Pasak puritonų, vienas asmuo gali suderinti ir kelis pašaukimus, jei tai naudinga visuomenei ir asmeniui, jei niekam nedaro žalos ir neskatina nesąžiningumo dirbant. Nesmerkiamas ir profesijos pakeitimas dėl pelningumo. Dievas vertinąs darbą, kuris atneša daugiau pajamų. Jeigu žmogus, galėdamas eiti tuo keliu, kuris atneštų jam daugiau pajamų, juo neina, jis paneigia savo pašaukimą, nes atsisako paimti iš Dievo tai, ką Jis jam siunčia.

Profesijos naudingumas ir atitinkamas jos pateikimas Dievui vertinamas doroviniu masteliu – kokia gaminamų gėrybių reikšmė visuomenei, ir ekonominiu kriterijumi – pelningumu. Jei Dievas suteikia galimybę pasipelninti, tai tikintis krikščionis turi paklusti šiam raginimui ir juo pasinaudoti. Jei, galėdamas pasipelninti daugiau, žmogus to nedaro, jis paneigia savo pašaukimą: dirbti tam, kad praturtėtų. Turto siekimas pavojingas tik tada, kai jo tikslas – galimybė vėliau nerūpestingai gyventi, kūniškiems malonumams tenkinti.

Puritonizmas pripažįsta modernų, savo pastangomis iškilusį specialistą ir verslininką. Ypač pabrėžiamas racionalumas, drausmė ir pareigingumas kiekvienoje veikloje. Smerkiamas avantiūrizmas, nepagrįsta rizika, vadova-

vimasis intuicija, jausmais. Puritoniška askezė atima iš darbo žavesį, amatininko mėgavimąsi savo kūrinium, nuasmenina darbo procesą. Nevaržomas mėgavimasis gyvenimu moraliai smerkiamas. Antai Anglijos karaliui [Karo-liui](#) I įstatymiškai leidus sekmadieniais ne pamaldų laiku kai kuriuos pasi-linksminimus, vietiniai puritonai tam smarkiai priešinosi: žmogus turis arba melstis Dievui, arba užsiimti profesine veikla. Poilsis, taip pat sportas privalo turėti racionalų tikslą: padėti pailsėti, kai tai būtina darbingumui išlaikyti. Mėgavimasis sportu smerkiamas. Puritonai smerkė teatro lankymą ir grožinės literatūros skaitymą, laikydami tai tuščiu laiko švaistymu. Jie tik didžiai vertino technikos mokslą, išradimus ir jų praktinį diegimą. Tai patarnavo Anglijos pramonės ir modernios techninės įrangos plitimui.

Puritonai neigiamai vertino ir prabangą, puošimąsi, retų daiktų kolekcionavimą. Kvakerių sekta pripažino saikingą šių dalykų vartojimą. Visai pat buvo skatinamas kaupimas, investicijos ir naudos gavimas, bet ribojamas vartojimas; buvo privaloma griežta turto apskaita, atsakomybė už kiekvieną išleistą centą. Praradus kelis centus, buvo prarandama ne tik ši suma, bet ir pelnas, kuris galėjo būti gautas paleidus ją apyvarton. Dėl tokios asketinės prievartos taupyti visada buvo pakankamai kapitalo investicijoms. Dažniausiai investuoti siūloma į žemės ūkį ([R. Baxteris](#)) ir ypač komerciją ([Rabbi Eleasaras](#)), kuri duodavo didžiausią pelną. Askezės moralas: Dievas laimina visokį darbą, bet labiausiai tą, kuris duoda didžiausią pelną. To reikia siekti. Noras likti vargšui – tolygu norui būti ligoniui.

Puritoniška askezė privertė imtis griežtų priemonių elgetavimo atžvilgiu. Jau [A. Kalvinas](#) griežtai smerkė elgetavimą. [Karolio](#) I laikais Anglijoje buvo vykdoma paramos vargšams ir jų įdarbinimo politika. Puritonų devizas: „Išmaldos dalijimas nėra labdara“. XVII a. pradėti kurti pirmieji darbo namai bedarbiams. Juose buvo stengiamasi duoti darbo visiems pagal jų gebėjimus ir galimybes, kad užsidirbtų patys. Puritoniška nuostata skelbė: „Jei pats savo turtą gali panaudoti tikslingiau, nei tai padarytų tavo artimas, tai meilė artimui neįpareigoja tavęs jam ką nors duoti“. Kiekvienas turi stengtis užsidirbti pats. Taip doras, teisingas ir leistinas pelno siekimas tapo vertybe.

Puritonai smerkė valstybės monopoliją, įvairias privilegijas. Jie reikalavo panaikinti akcizus, muitus, netiesioginius mokesčius ir įvesti bendrą turto mokesčių. Buvo reikalaujama laisvos vidaus ir užsienio prekybos, kas būdinga ir šių dienų verslui.

Matome, kad protestantiškasis asketizmas padėjo susiformuoti verslininko tipui, kurio pagrindinis tikslas – kaupti ir gausinti kapitalą. Be tokios nuostatos, be šios kapitalistinės dvasios nebūtų ir kapitalizmo ([Козловский](#),

1996). Kadangi kapitalo gausinimas laikomas reikalingiausiu žmogui užsiėmimu (nes tai siejasi su tarnavimu Dievui), tai nenuostabu, kad visuotinę pagarbą pelnė tokie žmogaus bruožai kaip darbštumas, taupumas, atsakomybė visuomenei, ištikimybė šeimai, gebėjimas konkuruoti, pagrįsta rizika. Protestantizmas panaikino prieštaravimą tarp pasaulietinio ir bažnytinio gyvenimo, tapo pripažintas ūkinis gyvenimas kaip religinės pareigos tąsa ir kartu kaip autentiškas dalykas. Protestantizmas pripažino, kad pasaulietinis gyvenimas yra etiškas, kad kiekviena veikla yra religinės pareigos vykdymas, todėl žmogus turi atitinkamai nusiteikti – paisyti drausmės, imtis iniciatyvos. Tokia jo išugdyta etinė nuostata padėjo pagrindus sparčiai kapitalizmo plėtrai (Tawney, 2001). Pirmiausia, žinoma, protestantiškose šalyse – Vokietijoje ir Anglijoje.

Ir šiandien žvelgiant į konfesiškai mišrios šalies profesijų statistiką, krinta į akis, kad daugumą kapitalo savininkų ir verslininkų, taip pat didelę dalį labiau kvalifikuotų darbininkų ir aukštesnį techninį bei ekonominį išsilavinimą turinčio modernių įmonių vyresniojo personalo sudaro protestantai. Šį reiškinį atspindi tikybos statistikos skaičiai ne tik ten, kur tikybos skirtumai sutampa su tautybių ir kultūros lygio skirtumais (Vokietijos rytuose – lenkai ir vokiečiai). Tai matyti beveik visur ten, kur kapitalizmo raida savo klestėjimo laikais galėjo laisvai iš naujo pagal savo poreikius socialiai susluoksniuoti ir pagal profesijas suskirstyti gyventojus. Kuo smarkiau tai vyko, tuo akivaizdesnis buvo šis reiškinys. Taigi protestantizmo etika iš esmės palaimino kapitalizmą, suteikdama jam moralinį pagrindimą (Цюнинг, Эби, Роэлз, 1993).

Nors spręsdamas įvairias moralines problemas žmogus neišvengiamai remiasi kai kuriomis absoliučiomis vertybėmis, tačiau tiesiogiai panaudoti religinės etikos (taip pat ir protestantizmo) postulatus versle dabar yra sunku dėl dviejų aplinkybių.

Pirma, globalizacijos sąlygomis verslo santykių aktyviais dalyviais tampa žmonės, kurie priklauso įvairioms religinėms konfesijoms ir tradicijoms: krikščionybei, islamui, budizmui, judaizmui, konfucianizmui ir kt. Be to, šiuolaikinė kultūra pagal savo pobūdį dažniausiai yra pasaulietinė.

Antra. Absoliučios moralinės vertybės nedaug ką gali duoti konkrečiai renkantis moralinį sprendimą. Todėl verslininkui, net ir tam, kuris remtųsi religinėmis moralinėmis vertybėmis, reikia tam tikro etinio instrumentarijaus, kuris padėtų jam išanalizuoti sudėtingas šiuolaikinio verslo praktikos problemas ir priimti atitinkamą sprendimą (Beauchamp, Bowie, 1996).

Sunku perdėti religinės sąmonės poveikį ekonominiam individo elgesiui. Religija pagrįstas žmogaus elgesys visur, taip pat ir versle, virsta kultūrine tradicija ir pasireiškia net tada, kai žmogus nė negalvoja apie savo polinkius ar ketinimus. Todėl neatsitiktinai pastaruoju metu gan sparčiai tobulėja vadybos sritis, tyrinėjanti kultūrinę įvairiausių šalių elgesio specifiką.

Šiuo metu viena įtakingiausių verslo etikoje yra utilitarizmo teorija. Jos šalininkai laikosi savitos pozicijos verslo ir verslininko veikimo požiūriu.

Utilitarizmo teorija. Utilitarizmas (lot. *utilitaris* – nauda) kaip etinė teorija sietina su XIX a. anglų filosofų Jeremy Benthamo (1748–1832), Johno Stiuarto Millo (1806–1873) ir H.Sidgwicko (1838–1900) vardais. Utilitarizmo etika teigiamus žmogaus poelgius (veiksmus) laiko dorais, jeigu jų padariniai duoda naudos kuo didesniai žmonių skaičiui.

Taigi, pagal utilitarizmą, žmogus savo veikloje vadovaujasi naudos principu. Šis principas yra kiekvieno normatyvinio moralinio svarstymo pagrindas.

Utilitarizmo pradininku laikomas J.Benthamas, nors pavadinimą šiai etinei kryptčiai suteikė J.St.Millas, 1873 m. išleidęs knygą „Utilitarizmas“. J.Benthamas savo veikaluose (pvz., „An Introduction to the Principles of Morals and Legislation“, 1789) stengėsi pateikti objektyvius kriterijus, pagal kuriuos būtų galima pamatuoti vertybes, metodiką, leidžiančią nustatyti socialinės politikos ir visuomeninio teisingumo ekonominių tolygumą. Jo mąnymu efektyviausi kriterijai galėtų būti tokie:

- 1) veikimo būdo ir esamų įstatymų atitikimas,
- 2) veikimo naudingumo ir žalingumo laipsnis.

Utilitarizmo esmė. Kiekvienas veiksmas etiniu požiūriu yra pagrįstas, jeigu šio veiksmo naudingumo efekto suma pranoksta kiekvieno veiksmo, kuris gali būti atliktas vietoj pirmojo, naudingumo efekto sumą. Kitaip tariant, utilitarizmo principas numato galimybę kiekybiškai išmatuoti gėrybes, kurios sukuriamos tam tikrais veiksmais. Taip pat jas galima susumuoti ir atitinkamai suskirstyti, atsižvelgiant į gerus ar blogus rezultatus, t.y. nustatyti, kuriais veiksmais gaunamas maksimalus pelnas mažiausiomis sąnaudomis. Šiuo principu galima pamatuoti įvairų pelną bei išlaidas ir, vadovaujantis sukurta bendra skaitmenine skale, nustatyti ieškomų rodiklių reikšmes. Pavyzdžiui, darbuotojų pasitenkinimas aplinka, kurioje vyksta darbo procesas, gali būti įvertintas dydžiu, lygiu 500 vienetų (pozityvios naudos). Tuo tarpu atitinkamas neigiamas efektas (atsiūsta šį mėnesio ban-

ko sąskaita) lygi 700 vienetų (negatyvių). Vadinasi, bendras akcijos, kuria stengiamasi pagerinti darbininkų darbo aplinką, rezultatas bus 200 vienetų (negatyvių). Utilitarizmo principas sako, kad šis konkretus veiksmas yra pagrįstas, nes atitinka didesnę nei kiekvieno kito akto naudingumą, tačiau tai visai nereiškia, kad pagrįstas yra tas veiksmas, kuris duoda daugiausiai naudos jį atlikusiam asmeniui.

Teisingesnis būtų kitas teiginys: pagrįstas yra tas veiksmas, kuris duoda daugiausiai naudos visiems žmonėms, esantiems veikimo rezultatų sferoje, taip pat ir tam, kuris jį atlieka. Utilitarizmo principas nebūtinai numato, kad būtinas teigiamas efektas (t.y. kad pelnas viršytų išlaidas). Veikiau šis principas pripažįsta, kad teisingas yra toks veiksmas, kuris duoda didžiausią asmeninę naudą (pelną), palyginti su kitais galimais variantais. Pagal utilitarizmo teoriją, nauda gaunama tik dėl tiesioginių ir vienkartinių veiksmų. Analizuojant visus galimus veiksmų variantus, dera atsižvelgti ne tik į esamus teigiamus ir neigiamus efektus (išlaidų ir pelno santykis), bet prognozuoti ir jų padarinius bei numatyti šalutinius rezultatus.

Sprendimų, priimtų remiantis utilitarizmo principu, pavyzdžiai. 1995 m. Airijos aviakompanijos „Delfa“ vadovybei buvo pranešta, kad iš Dublino aerouosto turėjęs pakilti lėktuvas yra užminuotas. Teko apsispręsti: ar paskelbti apie tai keleiviams ir leisti pasikeisti jiems bilietus be nuostolių, ar nieko neinformuoti, laikyti tai eiliniu pokštu ir rizikuoti. Padariniai galėjo būti lemtingi ir keleiviams, ir bendrovei. Bendrovės vadovybė nutarė keleivius išlaipinti ir suteikė jiems galimybę skristi kitu lėktuvu. Taip išsaugota keleivių gyvybės, geras firmos vardas, nors pelnas prarastas.

Kitas pavyzdys. Pastačius naują JAV ambasados pastatą Maskvoje (1985), amerikiečių specialiosios tarnybos nustatė, jog patalpose įrengta daug slaptojo klausymosi aparatūros. Teko rinktis: ar mėginti neutralizuoti klausymosi įrangą (t.y. bandyti ją išardyti, nors tai padaryti patikimai ir saugiai bus nelengva), ar nugriauti pastatą ir vėl pastatyti iš naujo, naudojantis ne vietinių, o amerikiečių statybininkų paslaugomis. Nutarta nerizikuoti ir pastatą nugriauti (vargu ar visą klausymosi įrangą būtų buvę įmanoma iš visur patikimai išardyti), nors ši statyba JAV mokesčių mokėtojams ir kainavo 50 mln. dolerių.

Utilitarizmo teorija patraukli keliais požiūriais.

Pirma. Jos teiginiai sutampa su elgesio moralumo intuityvaus vertinimo kriterijais. Pavyzdžiui, jei žmogus nori paaiškinti, kodėl jis moraliai privalo atlikti vieną ar kitą veiksmą, dažniausiai vadovaujasi naudos ir žalos ki-

tiems įvertinimu. Moralės normos reikalauja, kad būtų paisoma visų aplinkinių žmonių interesų lygiai taip pat, kaip savo asmeninių. Toks elgesys atitinka utilitarizmo teorijos teiginius, nes jie reikalauja, kad veiksmų, kurie atliekami kitų asmenų atžvilgiu, padariniai būtų naudingi visiems žmonėms, be to, numato tokį veiksmų modelį, kuris užtikrintų maksimalią naudą kiekvienam, nepriklausomai nuo to, ar jis gauna pelną tiesiogiai, ar ne (t.y. dalyvauja pelno dalybose, ar ne).

Antra. Pagal utilitarizmo principą, vieni poelgiai laikomi amoraliais (pavyzdžiui, melas, neištikimybė šeimoje, žmogžudystė ir pan.), o kiti, atvirkščiai, yra moraliai pateisinami (teisinga nuomonė, ištikimybė, įsipareigojimų laikymasis). Utilitaristas gali įrodyti, kad meluoti yra negerai todėl, kad melas mažina visuotinę gerovę. Jei žmogus meluoja kitam, tai mažėja gebėjimas pasitikėti ir bendradarbiauti. O kuo mažesnis pasitikėjimas ir bendradarbiavimas, tuo menkesnis pasiekiamas bendras gėris (t.y. galimybė jį didinti smarkiai sumažėja dėl nepasitikėjimo stokos).

Teisingumo paisymas bendraujant yra pozityvus veiksnys, nes stiprina pasitikėjimą ir bendradarbiavimą ir prisideda prie bendrojo gėrio kėlimo. Taigi geriausia yra sakyti tiesą ir vengti melo. Vis dėlto tradicinio utilitarizmo šalininkai neigia, kad poelgis gali būti visai nekorektiškas. Jų nuomone, nesąžiningumas ar vagystė ne visais atvejais yra blogas poelgis. Tam tikrose situacijose nesąžiningas poelgis gali duoti geresnį, pozityvų rezultatą, negu kiti poelgiai, ir tuomet utilitarizmas nesąžiningą poelgį moraliai (tuo konkrečiu atveju) pateisins.

Panagrinėkime tokią situaciją. Firmos vadovas žino, kad, norint gauti pelningą užsakymą, reikia duoti valdininkui kyšį. Jis supranta, kad kyšininkavimas yra blogis. Tačiau jeigu jis to užsakymo negaus, galbūt teks mažinti gamybą ir atleisti darbuotojus, jie taps bedarbiais ir bus reikalingi visuomenės socialinės paramos. Taigi vadovas turi spręsti dilemą: kas geriau – neduoti kyšio (pasielgti moraliai) ir sužlugdyti firmą, atleisti darbuotojus, ar vis dėlto duoti kyšį ir taip išsaugoti darbo vietas, sumokėti valstybei mokesčius ir t.t. Tikėtina, kad firmos vadovas, laikydamasis utilitarizmo principo, pasiels taip, kaip numatyta antruoju atveju.

Utilitarizmo idėjos padarė didelį poveikį ekonomikos mokslui. Daugelis ekonomistų dar XIX a. kategoriškai teigė, kad ekonominės veiklos priemonių pagrindas yra natūralus žmogaus siekimas kuo labiau padidinti gerovę, o gaminamų prekių naudingumas matuojamas kaina, kurią žmonės nori (ir gali) už jas sumokėti. Toks supaprastintas požiūris paskatino ekonomistus nustatyti gerai žinomą priklausomybę tarp paklausos ir pasiūlos, taip pat

santykio tarp pardavėjo ir pirkėjo pobūdį, paaiškinti kainų pusiausvyros priežastis laisvos konkurencijos sąlygomis. Be to, jie gebėjo (o tai labai svarbu) įrodyti, kad laisvų rinkų sistemos plėtra laisvos konkurencijos sąlygomis skatins tokį gamtinių išteklių naudojimą ir sukurs tokį kainų įvairavimą, kad maksimaliai padidės vartotojo naudingumas visuomenei, nes padidės perkamoji galia. Taip remdamiesi utilitarizmo etika ekonomistai padarė išvadą, kad laisvosios rinkos sistema neturi alternatyvos.

Utilitarizmo teorija remiasi išlaidų ir pelno metodo analize. Pagal šią metodiką siekiama nustatyti investicijų efektyvumą (pavyzdžiui, kas geriau – statyti fabrikus ar kurti visuomeninius parkus ir t.t.). Pirmiausiai apskaičiuojama, kokį pelną šie objektai duos dabar ir ateityje, taip pat kokios bus išlaidos ir koks santykis tarp pelno ir išlaidų. Šie rodikliai skaičiuojami pagal kainų diskontavimo metodus: stengiamasi įvertinti (pinigais) visus galimus efektus ir jų poveikį aplinkai bei visiems gyventojams.

Atlikti tokius skaičiavimus nėra paprasta, nors yra būdų nustatyti kainą pinigais ir sunkiai nusakomų reiškinų, pvz., miško grožio (jei mus domina kaina už galimybę pasigrožėti peizažu, esančiu privataus parko teritorijoje). Jeigu pasirodo, kad pelnas iš kiekvieno visuomeninio projekto didesnis už išlaidas šiam projektui įdiegti, taip pat jei pelno ir išlaidų dydžių skirtumai šiuo atveju yra didesni nei alternatyvinio projekto, tai neabejotina, kad bus pasirinktas pirmojo projekto realizavimo variantas. Taigi nustatant visuomeninį naudingumą pagal utilitarizmo etiką atsižvelgiama į pelno ir išlaidų (piniginio ekvivalento) santykį (Rescher, 1980).

Utilitarizmo teiginius galima sieti ir su efektyvumo kategorija. Daugelis griebiasi šios sąvokos prašydami leisti gaminti produkcijos maksimumą, nors išteklių turi ribotą kiekį. Utilitaristų nuomone, efektyvi bus laikoma tokia operacija, kurią realizavus bus užtikrintas reikiamas produkcijos kiekis mažiausiomis išteklių sąnaudomis. Būtent taip supranta efektyvumą utilitaristai, nes jie pagrįstais laiko tik tokius veiksmus, kurie sudaro galimybę gauti maksimalų pelną mažiausiomis išlaidomis. Taigi pagal utilitarizmo teoriją korektiškas poelgis visada yra tas, kuris efektyviausias.

J.St.Millo etikos teiginiai. Millas buvo J.Benthamo bendramintis. Knygoje „Utilitarizmas“ (1873) jis stengėsi įveikti egoizmą, kurią propagavo J.Benthamas. Pasak J.Millo, asmeninės laimės siekimas negali būti gyvenimo tikslas. Taip jis žengė žingsnį nuo egoizmo altruizmo link. Štai keli J.Millo teiginiai:

- Asmeninės laimės siekimas negali būti gyvenimo tikslas.

– Žmogus, siekdamas įgyvendinti savo interesus, neišvengiamai palengvina įgyvendinti juos ir kitiems žmonėms. Žmogus negali siekti asmeninės naudos, jei nesieks kartu ir bendrosios, nes neįmanoma išsivaizduoti pirmosios be antrosios.

– Ieškodamas egoizmo ir altruizmo sąsajos, jis išplečia malonumo sąvokos turinį, siedamas jį su dvasinėmis žmogaus savybėmis: bendras rezultatas gaunamas ne tik savo poelgiais, bet ir ketinimais, norais siekti visuotinės gerovės, kai jos siekiama nepaisant asmeninės naudos.

– Moralaus poelgio kriterijų sudaro tokios elgesio taisyklės, kurių laikymasis užtikrina daugiausia malonumų visai žmonijai. Taigi *moralumo kriterijus yra ne asmeninė nauda, o didžiausia bendroji laimė; ji turi būti žmogaus veiklos tikslas.*

– Laimės turinys priklauso ne nuo malonumų kiekybės, o nuo jų kokybės. Kaip apibrėžti, kuris malonumas yra vertingesnis? Į šį klausimą J.St.Millas atsako, kad malonumų kokybę lemia bendra nuomonė daugumos, kuri yra patyrusi abu malonumus.

– Visuomeniniuose santykiuose J.St.Millas didelę reikšmę teikia sankcijoms – sąžinės ir įstatymų teismui, pirmenybę atiduodamas jo sugrąžintai į etiką sąžinei (vidinėms sankcijoms – sąžinės balsui). Sąžinę jis laiko tik pusiau įgimta moralinės sąmonės savybe, kurios ugdymui didelę reikšmę turi visuomenė ir švietimas, be kita ko, ir religinis (Милл, 1996).

Utilitarizmo idėjų raida. Utilitarizmas kiek modifikuotu pavidalu egzistavo iki XX a. pradžios. Vėliau jis sulaukė griežtos anglų etiko G.E.Moore (1873–1958) kritikos („Etikos principai“, 1903). Maždaug XX a. 6-ajame dešimtmetyje prasideda savotiškas utilitarizmo renesansas, nors ir toliau jis kelia daug diskusijų, ypač dėl praktinio utilitarizmo teorijos taikymo galimybių. Pagrindinė problema tebėra, kaip kiekybiškai nustatyti visuomeninį veiksmo naudingumą.

Pirmas svarbus šios problemos aspektas yra toks: kaip pamatuoti įvairių poelgių, susijusių su skirtingais asmenimis, efektyvumą ir palyginti gautus rezultatus pagal utilitarizmo nuostatas.

Pavyzdžiui, jūs gavote darbą, kurio ilgai ieškojote. Kaip sužinoti, kiek šis faktas bus naudingesnis jums nei man, kuris jo negavo? Kitaip tariant, kiek – daugiau ar mažiau – naudos iš šio darbo mes turėsime. Kiekvienas iš mūsų gali būti įsitikinęs, kad gebės gauti didžiausią naudą, atlikdamas tą darbą. Tačiau vietomis mes pasikeisti negalime. Taigi toks įsitikinimas neturi jokio pagrindo ir kiekybiškai nustatyti naudos negalima. Kadangi negali-

me nustatyti, koks poelgis gali duoti maksimaliai naudingą efektą (t.y. negalime pasikeisti vietomis ir palyginti savo poelgių rezultatų), tai negalime taikyti ir utilitarizmo principo.

Antras problemos aspektas yra tai, kad ne visada įmanoma apskaičiuoti pelną ir išlaidas. Pavyzdžiui, kaip apskaičiuoti sveikatos ir apskritai žmogaus gyvenimo vertę? Tarkim, įrengus brangiai kainuojančią ventiliacijos sistemą ceche, pavyko sumažinti dulkių koncentraciją, kuri sukelia kvėpavimo takų ligas. Dėl to darbuotojų gyvenimo trukmė pailgėjo 5-eriais metais. Kaip apskaičiuoti šių 5-erių gyvenimo metų kainą ir kaip susieti tai su ventiliacijos įrengimo išlaidomis?

Trečias problemos aspektas sietinas su ta aplinkybe, kad daugeliu atvejų nėra galimybės prognozuoti pelno ir išlaidų dydžio. Pavyzdžiui, gerai žinoma, kad negalima nustatyti fundamentalių mokslo tyrimų pelningumo ar nuostolingumo. Įsivaizduokime, kad reikia nustatyti tam tikrą investicijų dalį į mokslinę programą, kurios realizavimas duotų vertingus teorinius rezultatus, tačiau greitai jų panaudoti praktikoje nebus galima. Kokia yra tikroji informacijos, pavyzdžiui, apie Visatą vertė? Kaip išmatuoti šios informacijos vertingumą ir palyginti su tokiais žemiškais (taip pat vertingais) dalykais, kaip naujos modernios mokyklos, ligoninės, prieglaudos ar namų benamiams statyba?

Utilitarizmo teorijos kritikų nuomone, ši palyginamumo problema tampa didele kliūtimi, norint suteikti šiai teorijai objektyvumo pobūdį. Tačiau utilitarizmo šalininkai turi savo atsakymus į oponentų jiems daromus priekaištus. Pasak utilitaristų, realiame gyvenime sprendimai gali būti priimami remiantis grynai kiekybiniu principu.

Lanksčiausias kiekybinio pelno ir išlaidų išmatavimo būdas grindžiamas pinigų ekvivalento panaudojimu. Tai reiškia, kad vertė, kurią objektas turi konkrečiam žmogui, gali būti įvardyta tam tikra pinigų suma, kurią jis gali už šį objektą sumokėti. Jeigu už kokį objektą yra sumokama dvigubai didesnė suma nei už kitą objektą, tai reiškia, kad pirmasis objektas pirkėjui yra dvigubai vertesnis už antrąjį. Siekiant nustatyti, kokią vertę turi vieni ar kiti objektai žmonėms, sužinoma vidinė tų objektų, kiekvienam pirkėjui laisvai prieinamų rinkoje, kaina. Taigi rinkos kaina gali būti bendras kiekybinis pelno ir išlaidų rodiklis priimant konkretų sprendimą. Kitais žodžiais tariant, konkretaus objekto kainą galima nustatyti pagal tą kainą, kuri šiam objektui yra nustatyta laisvojoje rinkoje. Jeigu objektas neparduodamas laisvojoje rinkoje, galima sužinoti kainą analogiškų objektų, kurie parduodami rinkoje laisvai.

Piniginio ekvivalento panaudojimas yra svarbi ypatybė, leidžianti įvertinti laiko ir neapibrėžtumo veiksnių įtaką. Vertės piniginę išraišką (pelną ir išlaidas) galima sužinoti tik ateityje, o dabartinė daikto vertė gali būti nustatyta atsižvelgiant į egzistuojančią paklausą ir pasiūlą. Jei pelno ir išlaidų dydžiai gali būti nustatyti ne visai tiksliai, o tik apytikriai, taikomi įvairūs statistiniai metodai.

Pagrindinis argumentas, kurį utilitarizmo priešininkai iškelia galimybei panaudoti piniginių ekvivalentą matuojant pelną ir išlaidas, yra tas, jog tam tikras gėris, pavyzdžiui, žmogaus gyvenimas bei sveikata, negali būti įvertinti pinigais. Tačiau utilitaristas paprieštaraus: žmogaus gyvenimas ir sveikata turi savo kainą (išreiškiamą pinigais). Beje, mes tą kainą nustatinėjame kasdien. Juk kiekvienoje situacijoje, kai nustatome ribinę tam tikrų objektų, kurie įgalina apsaugoti mūsų gyvenimą, kainą, mes nustatome ir savo gyvenimo kainą.

Pavyzdžiui, žmogus nori sumokėti 5 litus už daiktą, kuris gali užtikrinti jo saugumą ar sumažinti tikimybę žūti autoavarijoje nuo 0,00005 iki 0,00004. Šią sumą jis laiko ribine. Vadinasi, žmogus faktiškai įvertina 0,00001 tikimybės savo egzistavimo 5 litais, o gyvenimą įvertina – 500 tūkst. litų. Toks kainodaros aktas, pasak utilitaristo, yra neišvengiamas ir būtinas, ir jis egzistuos tol, kol egzistuos tam tikri rizikos veiksniai ir saugumas nepadidės, nes rinkoje nebus kitų panašių daiktų, kuriuos norėtume nupirkti ir kuriems būtų nustatyta atitinkama kaina.

Pagaliau utilitaristas pasakys, kad kai pelno ir išlaidų negalima palyginti rinkos kainomis, lieka galimybė panaudoti kitus statistinius rodiklius: sociologinių apklausų rezultatus, politinių rinkimų išdavas, ekspertų vertinimus, kuriais remiantis kiekvienu konkrečiu atveju galima apskaičiuoti pelno ir išlaidų apimtį. Taigi nors utilitaristas savo praktinėje veikloje susiduria su nemažai realių sunkumų, tačiau visi jie, pasirodo, yra išsprendžiami naudojantis minėtais metodais.

Tačiau utilitarizmas sulaukia kritikos ir kitais aspektais. Vienas iš svarbiausių jo trūkumų esąs nesuderinamumas su dviem svarbiomis moralinėmis kategorijomis: teise ir teisingumu. Vadinasi, kartais utilitaristinis poelgis moraliai yra pateisinamas, nors jis ir neteisingas, ir dėl to yra pažeidžiamos žmogaus teisės.

Štai keletas utilitaristų oponentų kontrargumentų. Tarkime, jūsų dėdė nepagydomai serga, yra nelaimingas. Mirti, žinoma, jis nesirengia. Nepaisydamas savo sunkios padėties ir to fakto, kad jam tenka gulėti ligoninėje ilgus mėnesius, o gyventi likę tik metai, jis nesiliauja vadovavęs firmai. Būda-

mas pats nelaimingas, jis daro nelaimingus ir savo firmos tarnautojus, stabdydamas naujų įrenginių, užtikrinančių saugų darbą, tiekimą, nors puikiai žino, kad dėl to gali žūti žmonės. Jūs, jo artimas giminaitis, žinote, kad po dėdės mirties tapsite ne tik vieninteliu firmos savininku, turtingu žmogumi, bet galėsite imtis priemonių darbuotojų saugumui užtikrinti, užkirsti kelią nelaimėi ir pastatyti saugos įrenginius. Šaltakraujiškai ir su išskaičiavimu įvertinate situaciją ir darote išvadą, kad galima slapta ir nebaudžiamai numarinti dėdę ir pagerinti savo padėtį nenuskriaudus savęs. Utilitaristiniu požiūriu poelgis būtų pateisinamas (juk visi iš to turės „naudos“). Numarinę dėdę, jūs įvykdote mainus: jo gyvenimą iškeičiate į darbuotojų gyvenimą, be to, kartu jūs išvaduojate dėdę iš skausmų. Taigi, atrodo, toks rezultatas yra naudingas visiems.

Utilitarizmo oponentų požiūriu, dėdės numarinimas yra šiurkštus žmogaus teisių pažeidimas, be to, pagrindinės teisės – teisės gyventi, jo teisės gyventi – pažeidimas.

Toliau. Utilitarizmo kritikai įrodo, kad ši teorija negali būti taikoma dėl socialinio teisingumo. Tarkime, kad nedidelė darbininkų migrantų grupė, dirbanti žemės ūkio fermeje, gauna nedidelį užmokestį už darbą, kurio niekas nenori dirbti, bet kuris duoda naudos didžiulei visuomenės daliai, – šio darbo dėka, pavyzdžiui, gaunama pigių šviežių daržovių, o sutaupytos lėšos gali būti panaudotos kitiems poreikiams ir pomėgiams tenkinti. Šioje situacijoje grynasis pelnas pasirodo esąs didesnis nei kančios, kurias patiria žmonės, priklausantys nedidelei žemės ūkio darbininkų grupei, ir didesnis, nei būtų grynasis pelnas tuo atveju, jei darbai fermeje būtų paskirstyti po lygiai. Pagal utilitarizmo teoriją, žemės ūkio darbuotojų skurdžių statuso išsaugojimas moraliniu požiūriu pateisinamas. Tačiau utilitarizmo kritikų požiūriu, utilitarizmo socialinė sistema, numatanti nelygų buities sunkumų pasiskirstymą, neabejotinai yra amorali ir prieštarauja teisingumo dėsniams. Didelis pelnas, kurį nulemia ši sistema, tenkantis visuomenės narių daugumai, visiškai negali pateisinti tos naštos, kuri užkraunama mažai visuomenės narių grupei.

Pateiktasis pavyzdys atskleidžia utilitarizmo trūkumą, būtent tai, kad teorija pateisina galimybę savarankiškai paskirstyti gėrybes ir pareigas, be to, toks pateisinimas remiasi tik maksimalaus suminio pelno didinimu. Tikrovėje kai kurie gėrybių ir išlaidų paskirstymo būdai yra labai neteisingi, ir jų negalima pateisinti tuo, kad įgalina gauti didelį papildomą pelną. Utilitarizmo teorija pripažįsta tik naudos efektą visai visuomenei apskritai, tačiau ji visai nesusieja šio rezultato su gautų gėrybių paskirstymu atskiriems individams.

Norėdami apsiginti nuo kritikos, utilitaristai sukūrė dvi šios teorijos atmainas: normų (taisyklių) teoriją ir veiksmo (poelgio) teoriją.

Normų (taisyklių) utilitarizmas. Pagrindinė strateginė šios teorijos nuostata reikalauja apriboti utilitarizmo dėsnių veikimo sferą kai kuriomis moralės normomis. Pasak normų utilitaristų, poelgio etinio aiškinimo negalima sieti su maksimalaus naudingumo kriterijumi, kaip vieninteliu nusakančiu jo efektyvumą. Šiuo atveju esą reikia žiūrėti, kaip rezultatai buvo pasiekti, ar čia taikytos priemonės atitiko moralės normas, ar ne. Korektiškomis moralės normomis laikytinos tos, kurių naudojimas sudaro galimybę gauti visiems didžiausią naudą.

Pavyzdžiui, aš ieškau atsakymo į tokį klausimą: etiška ar neetiška yra susitarti su konkurentu dėl fiksuotų kainų? Pagal normų utilitarizmo teoriją, aš privalau pirmiausiai išsiaiškinti, ar ši akcija iš tiesų duos didžiausią pelno efektą (žymiai didesnę nei kitos akcijos). Viską apmąstęs galiu susidaryti tokį elgesio taisyklių variantų sąrašą:

- vadybininkas jokia būdu neturi vesti derybų su konkurentais dėl kainos dydžio,

- vadybininkas visada turi teisę susitikti su konkurentais ir aptarti klausimą dėl sutartinės kainos,

- vadybininkas turi teisę susitikti su konkurentais ir aptarti klausimą dėl sutartinės kainos tik tuo atveju, jeigu neišsprendus šio klausimo firma patirtų nuostolių.

Kurios iš čia pateiktų trijų taisyklių nepriekaištingos moraliniu požiūriu?

Normų utilitaristai nepriekaištingomis laikys tas, kurios atneš daugiausia pelno visiems, kurie jomis vadovaujasi. Tarkime, išanalizavęs visus problemas dėl sutartinės kainos sprendimo variantus, aš prieinu išvadą, kad konkrečiomis socialinėmis ekonominėmis sąlygomis daugiausia pelno bus gauta, jeigu visi vadovausis pirmąja taisykle. Dabar, žinodamas, kuri iš taisyklių yra nepriekaištinga moraliniu požiūriu, aš galiu pateikti kitą klausimą: ar verta apskritai atlikti šią konkrečią akciją? Norint atsakyti į šį klausimą, reikia išsiaiškinti, kokie moralinės normos reikalavimai yra nepriekaištingi, kai mums jau žinoma, kad nepriekaištingas moraliniu požiūriu poelgis yra nesiderėti dėl kainos su konkurentais. Vadinas, netgi tuo atveju, kai sutarties dėl kainų sudarymas gali duoti naudos daugiau nei sutarties nesudarymas, etikos taisyklės įpareigoja mane nedaryti jokių veiksmų, nes to reikalauja taisyklė, kurios laikantis, visi gautų daugiausia naudos.

Taigi normų utilitarizmo teorijos teiginius galima apibendrinti dviem principais:

- veiksmas, poelgis etiniu požiūriu teisingas tik tuo atveju, kai jį atlikti būtina dėl nepriekaištingos moralės normų,

- moralės norma yra nepriekaištinga tik tuo atveju, kai visi, kurie ja vadovaujasi, gauna didesnę suminę naudą, nei gauta vadovaujantis alternatyvia norma.

Vadinasi, pagal normų utilitarizmo teoriją tas faktas, kad kuris nors veiksmas, poelgis gali padėti gauti didžiausią pelną dar nereiškia, kad šis veiksmas ar poelgis yra nepriekaištingas etiniu požiūriu.

Normų utilitaristai mano, jog tokią poziciją utilitarizmo kritikai nepakankamai kontrargumentuoja analizuodami dalinius atvejus, bet ne bendruosius (darydami apibendrinimus). Normų utilitaristai teigia, kad tik remiantis utilitarizmo kriterijais galima nustatyti, kuria bendrąja moralės taisykle (nepriekaištinga norma) dera vadovautis analizuojant konkrečią situaciją. Čia, pasak jų, galima polemizuoti su utilitarizmo teorijos kritikais.

Minėtame pavyzdyje apie sergantį dėdę ir sūnėną (potencialų žudiką) apibūdinta situacija, kurioje įmanomas prievartinis sergančio žmogaus numarinimas. Pagal moralės taisyklės draudžiami neteisėti veiksmai (žmogžudystė), tačiau normų utilitaristai gali sakyti, kad būtent žmogaus numarinimas teiktų visuomenei daugiau naudos, negu moralės normų laikymasis. Vadinasi, toks poelgis šiuo konkrečiu atveju laikytinas nepriekaištingu. Jei sūnėnas (įpėdinis) numarintų dėdę, jis pažeistų moralės normos nepriekaištingumą, nors šiuo atveju numarinimas galėtų padėti išsaugoti daugelio žmonių gyvybę.

Analogišką reikšmę, pasak normų utilitaristų, turi ir pavyzdys apie firmos darbuotojus, gaunančius elgetišką darbo užmokestį. Akivaizdu, kad įstatymai, kurie gina žmones nuo išnaudojimo, ateityje gali padėti gauti daug didesnę pelną, nei įstatymai, kurie tokiam išnaudojimui pritaria. Vadinasi, atitinkamos taisyklės moraliniu požiūriu yra nepriekaištingos ir jomis reikia vadovautis atsakant į klausimą, ar „vergystė“ yra galima. Taip pat ir pačią vergišką darbo užmokesčio praktiką reikia atmesti kaip neteisėną moraliniu požiūriu, nors ji kartais ir gali duoti kuo didžiausią pelną.

Normų utilitaristų pateikiami argumentai menkai įtikina utilitarizmo kritikus – jie nurodo dar vieną abejotiną šios teorijos vietą: normų utilitarizmas – tai paprasčiausia paslėpta tradicinio utilitarizmo forma. Pasak jų, įstatymai arba taisyklės, kurios leidžia daryti pozityvius nukrypimus, galiausiai sudaro galimybę gauti didesnę pelną nei įstatymai, nedarantys jokių iš-

imčių. Tačiau jei taisyklė turi išimtį, tai gali neišvengiamai susidaryti sąlygos neteisingumui ir žmogaus teisių pažeidimams, kurie yra visai įmanomi tradicinio utilitarizmo ribose.

Veiksmo (poelgio) utilitarizmas. Šios teorijos šalininkai mano, kad spręsti apie poelgio (veiksmo) teisingumą galima tik nustatčius, ar kuris nors veiksmas daugiau naudos duoda didesniam žmonių būriui, o ne žvelgti į taisykles, kuriomis vadovaujantis jis buvo atliktas. Taigi pirmiausiai, pasak jų, dera iširti patį veiksmą, o ne taisykles, pagal kurias jis atliktas, ir tuomet spręsti apie jo naudingumą. Jie sutinka, kad toks veiksmas kaip, pavyzdžiui, kyšininkavimas iš principo yra blogas ir smerktinas dalykas. Bet smerktinas dėl to, kad davus kyšį sumažėja bendra nauda, t.y. didesnę naudą gauna vienas žmogus (kyšio ėmėjas), o ne visa bendruomenė. Bloga yra tai, kad vieno asmens interesai iškeliami aukščiau visuomenės interesų. Tiesa, tam tikru atveju veiksmo utilitaristai gali pripažinti, kad kyšis yra visai priimtinas, nes atneša naudos dideliame žmonių skaičiui. Pavyzdžiui, firmos savininkas gali manyti, kad jo firma negaus naudingo kontrakto, jeigu neduos kyšio, ir tuomet teks atleisti dalį darbininkų. Tad kas naudingiau visiems – duoti kyšį ir gauti užsakymą, išsaugoti darbo vietas, ar atleisti darbininkus ir užkrauti rūpestį dėl jų socialinių reikalų valstybei?

Vadinasi, utilitarizmas remiasi garsiuoju J. Benthamo suformuluotu naudos principu, kuris grindžiamas dviem kriterijais: 1) didesne nauda, 2) nauda didesniam žmonių skaičiui.

Tačiau abu šie kriterijai yra prieštaringi ir veikia vienas prieš kitą. Jei didesnė nauda, tai neišvengiamai mažesniai žmonių skaičiui, o jeigu nauda didesniam žmonių skaičiui, tai ji mažesnė. Būtina nustatyti naudos ribą, t.y. mažiausią naudos lygį, kurį gali gauti kiekvienas – sutartinį minimumą (pavyzdžiui, susitarti dėl atlyginimo minimumo). Tačiau tada kiekvienas gali reikalauti, kad visi ir virš minimumo gautų po lygiai. O tai nebeskatins atsižvelgti į kiekvieno asmeninį indelį, kuris būtent ir suteikia teisę gauti „virš minimumo“ tiek, kiek uždirbo, o ne „po lygiai“. Be to, svarbu atsižvelgti ir į naudos paskirstymo efektingumą. Kitaip tariant, ar toks naudos paskirstymas skatina žmogų patį rodyti iniciatyvą, siekti gėrio, ar iš tiesų toks paskirstymas daro visuomenę laimingesnę, ar tas suteiktas gėrybių minimumas skatins žmogų savarankiškai siekti naudos, žinant, kad ir nerodantis jokių ypatingų pastangų jos taip pat gaus. Ar tai bus teisinga atžvilgiu tų žmonių, kurie rūpinasi savimi patys? Akivaizdu, kad naudos principo kriterijus – nauda didesniam žmonių skaičiui – neskutins pažangos. Taigi utilitarizmo

silpnoji vieta kaip tik ir yra tai, kad siekiant naudos ir kuo didesniai žmonių skaičiui griaunamas pats teisingumo principas.

Utilitarizmo teisingumo samprata gana prieštaringa. Nenuostabu, kad ji nemažai kritikuojama. Oponentai nurodo tris esminius prieštaravimus

Pirma. Sunku rasti ir teisingai nustatyti, kas būtų svarbiausia visiems, t.y. rasti visiems priimtina naudingumo kriterijų. Tai, kas vienam gali atrodyti labai svarbu, kitam pasirodys nereikšminga.

Antra. Jeigu rastume bendrą kriterijų, kultų etinių prieštaravimų. Tarkime, kad visiems naudos kriterijus (vertybė visiems) yra darbo vietų išsaugojimas. Tačiau ši vertybė gerokai riboja galimybes firmai siekti efektyvumo, didina gamybos išlaidas, mažina jos konkurentiškumą, tad pagaminta prekė pabrangsta ir vartotojui. Be to, darbo vietų išsaugojimas sumažina mokslo bei technikos išradimų taikymo gamyboje poreikį, o tai neigiamai atsiliepia mokslo ir technikos plėtojei. Taigi ši nuostata (žūtbut išsaugoti darbo vietas) bus diskriminacinė mokslo ir technikos atžvilgiu, nes nepaisys jų interesų.

Trečia. Utilitarizmo etika neigia savaiminį individo vertingumą, kurio negalima išmatuoti ir palyginti su kitais žmonėmis, jų interesais ir polinkiais (kiekvienas žmogus – unikalus). Tuo tarpu vadovaudamasis utilitarizmo nuostata firmos vadybininkas gali primesti savą naudos supratimą visiems firmos darbuotojams. O tai nėra gerai, nes neatsižvelgiama į darbuotoją kaip asmenį, turintį ir savo interesų, kuriuos dera gerbti ir sudaryti sąlygas jų siekti. Būtent dėl tokios situacijos neretai ir kyla konfliktų.

Beje, tokia utilitarinio teisingumo samprata ir sudaro galimybę stambioms firmoms primesti savo naudos supratimą ne tik šalies, bet ir užsienio vartotojams.

Deontologinė etika. Deontologija (gr. *deon*, kilm. *deontos* – pareiga) – tai tokia etinė teorija, kurios pagrindas yra pareigos norma arba žmogaus santykių su kitais principai. Pareiga siejasi su teise, įstatymais, kurių privalu laikytis.

Su teise, įstatymais susiduria kiekvienas versininkas. Terminas „teisė“ paprastai vartojamas norint nusakyti normatyvinį žmogaus požiūrį į ką nors. Individas turi teisę, jeigu jis gali atitinkamai veikti arba sueiti į tam tikrus santykius. Teisė yra galinga visuomenės reguliavimo priemonė. Jos paskirtis yra užtikrinti individui galimybę laisvai rinktis tikslus, veiklos rūšis ir ginti savo pasirinkimą.

Gal svarbiausios teisės yra vadinamosios moralinės (arba žmogaus) teisės. Jomis disponuoja visi žmonės vien todėl, kad jie priklauso žmonių bendruomenei.

Trys svarbiausi moralinių teisių ypatumai:

– Jos yra glaudžiai susijusios su įsipareigojimais. Jeigu aš turiu moralinę teisę daryti *tai* (arba disponuoju kuo nors, arba siekiu įgyti ką nors), tai kiti žmonės yra moraliai įsipareigoję man netrukdyti to, ką esu užsibrėžęs įgyti, o kartais (valstybės lygmeniu) net padėti man tai pasiekti.

– Moralinės teisės garantuoja individui galimybę automatiškai ir lygia-teisiškai pasirinkti tikslus. Pripažinti, kad individas turi moralinę teisę, reiškia pripažinti, kad egzistuoja sritis, kurioje jis nepaklūsta mano interesams, t.y. yra sritis, kurioje atskiri asmenys egzistuoja kaip lygūs ir autonomiški.

– Moralinės teisės sukuria pagrindą, kuriuo remiantis gali būti pateisinti vienu asmenų veiksmai ar poelgiai, kuriais siekiama apginti kitus žmones ar suteikti jiems pagalbą. Jeigu aš turiu moralinę teisę, tai mano veiksmai moraliai yra pateisinami. Be to, jeigu aš turiu moralinę teisę daryti ką nors, tai reiškia, kad kitų žmonių veiksmai, kuriais gali būti man trukdoma, negali būti laikomi moraliai pateisinamais. O veiksmai, kuriais siekiama užkirsti kelią veiksams, trukdantiems man pasiekti užsibrėžtą tikslą, gali būti laikomi moraliai pateisinamais.

Šie moralinių teisių ypatumai sudaro galimybę jomis pasinaudoti samprotavimuose, kurie skirtąsi nuo tų, kurie grindžiami standartinėmis utilitarizmo normomis.

Galima išskirti du svarbiausius skirtumus tarp utilitarizmo ir moralinių teisių pozicijų:

– Moralinės teisės atspindi individui keliamus reikalavimus, o utilitarizmo moralinės normos iš esmės yra kolektyvinės.

– Moralinėmis teisėmis grindžiami normatyvai, pagal kuriuos galima atmesti bandymus apeliuoti į tokius kriterijus, pvz., visuomeninis naudingumas (nauda) ir kiekybiniai veiksniai.

Moralinės teisės yra daug tobulesnės priemonės nei standartinės utilitarizmo normos, tačiau ir jos turi utilitarizmo elementų. Pavyzdžiui, karo atveju kai kurios individo moralinės teisės gali būti apribojamos, siekiant apginti visuomenės interesus.

Daugelis tyrinėtojų pripažįsta, kad I. [Kanto](#) kategorinis imperatyvas leidžia paaiškinti, kaip suvokiamos žmogaus moralinės teisės. Verslo etikos specialistai mėgina remtis [Kanto](#) etikos idėjomis sprenddami konkrečias verslo gyvenimo problemas.

Immanuelis Kantas (1724–1804) lig šiol laikomas įtakingiausiu moralės filosofu. Jo racionalistinė etika padarė milžinišką poveikį šiuolaikinei deontologinei etikai. Visas jo gyvenimas susijęs su Karaliaučiaus (Kenigsbergo, dabar Kaliningrado) universitetu. Čia jis mokėsi, vėliau buvo magistras, profesorius, rektorius. Universitete *Kantas* dėstė daug disciplinų: fiziką, matematiką, geografiją, logiką, filosofiją ir kt. Jau būdamas brandaus amžiaus jis sukūrė filosofijos sistemą, kurioje išsiskiria pažinimo teorija, etika ir grožio bei tikslingumo teorija. Visos šios dalys yra tarpusavyje glaudžiai susijusios ir siekia vieno tikslo: filosofija turi padėti nustatyti žmogaus galias, atskleisti jo esmę ir vertę. Savo filosofijos sistemą *I.Kantas* išdėstė šiuose svarbiausiose veikaluose: „Grynojo proto kritika“ (1781), „Praktinio proto kritika“ (1788), „Sprendimo galios kritika“ ir „Dorovės metafizika“ (1797).

I.Kanto teorijos esmė: tikslingas veiksmas arba poelgis gali tapti visuotinis. Visuotinumą neleidžia žmonėms nukrypti nuo vadovavimosi moralinėmis taisyklėmis, toks elgesys glūdi pačioje žmogiško racionalumo struktūroje. Garsusis *I.Kanto* kategorinio imperatyvo principas yra toks: *Elkis taip, kad tavo valios maksima visada galėtų būti ir visuotinio įstatymų leidimo principas.*

Pagal *Kanto* teoriją, etikos taisyklė, kuri tinka vienam žmogui (vienu atveju), privalo tikti ir visiems. Nėra kokios ypatingos etikos, kuri tarnautų tik vienam žmogui ar žmonių grupei, ignoruodama kitus žmones ir tuo jiems darydama žalą. Daugelis žmonių intuityviai suvokia tokios nuostatos teisingumą. Prisiminkime, kai buvome maži, mama mums ne kartą sakydavo: „Taip negalima elgtis. Kas būtų, jei šitaip visi elgtųsi?“ Taigi mama laikėsi *Kanto* etikos principų, nors pati to ir nežinojo.

Atkreiptinas dėmesys į du *Kanto* teorijos momentus.

Pirma, *Kanto* etikos teorija grindžiama grynojo (pasak jo, „praktinio“) proto motyvais ir tam potencialiai suteikiamas bendras vardiklis, leidžiantis sukurti bendrą dėsnį (prisiminkime, kad utilitarizmui nustatyti tokį bendrą vardiklį gan sunku, nes „naudą“ žmonės supranta labai skirtingai).

Antra. *Kanto* požiūris skatina mus galvoti, kaip taikyti moralines taisykles individualaus veikimo visumai.

Pasak *Kanto*, būti moraliam – tai reiškia gyventi pagal proto diktuojamus principus. Protas padeda žmogui įveikti blogį ir kurti moralų gyvenimą. Moralę *Kantas* sieja su gėriu. Visa, kas moralu, yra gėris, vertybė. Nors tai, kas yra gera, nebūtinai siejasi su dorove. Yra daug dalykų (jėga, valdžia, graži išvaizda, sveikata, talentas ir kt.), kurių gyvenime siekiama ir pageidaujama, bet moralinės vertės tai neturi. Neturi to ir materialiniai veiksniai,

kurių vertė matuojama kaina. Moralinė vertybė kainos neturi. Ją lemia žmogaus savigarba. Taigi, pasak **Kanto**, dorovę žmogus kuria pats, vadovaudamasis protu, be jokių autoritetų ar jėgų, kurioms kartais neišvengiamai tenka paklusti. Tačiau *moralinę vertę įgyja tik tas veiksmas, kuris atliekamas savarankiškai, apsisprendus paklusti proto diktatui.*

Kad būtų galima gyventi taip, kaip reikalauja protas, reikia ne tik apsisprendimo, bet ir *valios*. Valia – tai vidinė jėga, duodanti impulsą veiksmui. Gera valia yra ta, kuri skatina žmogų atlikti pareigą. **Kantas** skiria elgesį iš įgimto polinkio ir elgesį iš pareigos. Tarkime, žmogus nepažeidžia gyvenimo normų dėl savisaugos instinkto: jis žino, kad jo negerai darbai gali būti atskleisti ir tada jis nukentės. Žvelgiant iš šalies, jis gyvena lyg ir dorai. Bet tokia nuostata parodo tik legalų elgesį, o legalumas dar nėra moralumas. Elgesys gali būti laikomas moraliu, jei elgiamasi iš pagarbos moralės dėsniui. Kitaip tariant, kai žmogus paiso ne savisaugos ar kitų instinktų ir pagal juos vertina galimus savo elgesio, kuriam jį skatina jo juslinė prigimtis, padarinius, bet kai jis savo elgesį grindžia pareiga, moraline prievarta sau ir jai besąlygiškai paklūsta. Taigi, pasak **Kanto**, *pareiga yra paklusimas moralės dėsniui, poelgis, atliekamas besąlygiškai laikantis dėsni.*

Kartu **I.Kantas** atriboja dorovę nuo laimės. Ilgus amžius filosofijoje (ypač antikos, o ir vėliau – renesanso laikais) buvo tvirtinama, kad etikos, netgi visos filosofijos tikslas – išmokyti žmogų laimingai gyventi. Tačiau laimė – individualus išgyvenimas ir ji skirtingai suprantama. Dėl to ji labai įvairi ir nepastovi. **Kantas** matė, kad dorovingas gyvenimas ne visada užtikrina laimę. Dorovės principai, **Kanto** nuomone, turėtų būti vienodi visiems, panašiai kaip ir fizikos, geometrijos ar gamtos mokslų dėsniai.

Vietoj laimės **I.Kantas** iškelia pareigą. Tai jį išaukština žmogų, išgrynina jo asmenybę. Pareiga atsiskleidžia per žmogaus veiklą ir poelgius. Pasak **Kanto**, *moralus veiksmas yra toks, kurį žmogus atlieka dėdamas pastangas elgtis taip, kaip privalo elgtis (dėl pareigos).* Pareigą motyvuoja žmogaus gera valia, atsisakant pasidavimo svetimai valiai. Žmogus privalo gyventi dėl pareigos, o ne dėl to, ar jis randa laimę, ar jos neranda. Laimė (ir jos paieškos) negali užtikrinti visuomenei moralumo, nes laimė, kurios visi individai trokšta, iš esmės visų labai skirtinga, t.y. ji negali turėti visuotinės vertės.

Vertę turi tik pareigos atlikimas. *Žmogaus gyvenimo vertė priklauso tik nuo pareigos atlikimo.* Pareiga yra moralinė kategorija. Jos motyvas kiekvienam žmogui padeda laisvai apsispręsti. Etnio apsisprendimo erdvėje svarbiausia būti laisvam. Pavyzdžiui, būti mandagiam mylimam žmogui yra lengviau nei priešui. Kada žmogus moralesnis, ar kai jis mandagiai elgiasi su

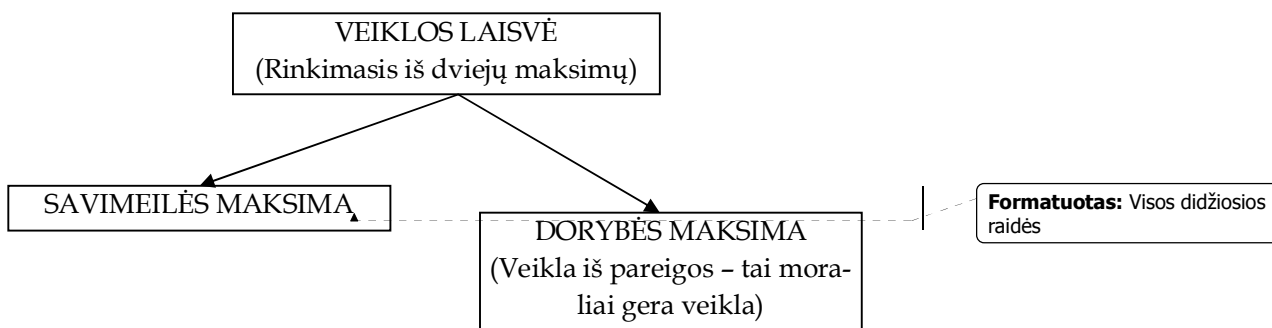
mylimu žmogumi, ar su priešu? Aišku, kad su priešu, nes tada jis protu pagrindžia savo elgesį.

Taigi I.Kantas stengiasi išmokyti žmogų norėti ir siekti tik to, ką pateisina protas; reikalauja išmokyti valdyti savo aistras, instinktus ir norus.

I.Kantui rūpėjo parodyti, kaip žmogus pasiekia, kad jo gyvenimas tampa dorovingas. Jei žmogus imtų daryti ir sakyti viską, kas jam ateina į galvą, pasaulis būtų baisus. Pagaliau netramdomi veiksmai bei išgyvenimai pradžudytų ir jį patį. Todėl neišvengiamai būtinos normos, principai ir dėsniai, kurie reguliuotų gyvenimą. I.Kanto teigimu, šias normas ir principus žmogus sukuria savo protu, be jokių pašalinių autoritetų ar prievartos. Žmogaus valia Kanto etikoje nepriklauso nuo jokių kitų paskatų, išskyrus protą. Laisvė – tai gebėjimas vykdyti proto reikalavimą – pareigą paversti vienintele absoliučia valią sąlygojančia priežastimi. Kitaip tariant, *to, ką aš privalau, niekas negali man įsakyti*. Pasak I.Kanto, elgesio normas žmogus pirmiausia pats sau nusistato. Tokias individualias elgesio taisykles I.Kantas vadina maksimomis. *Maksima – tai subjektyvus praktinis moralės principas (empirinio pobūdžio), kuris tik patikrintas pagal proto kriterijų tampa moralės dėsniu*. (Maksimų pavyzdžiai: būk malonus, būk garbingas, nemeluok, net jei sakydamas tiesą gali sau pakenkti, gyvenk sveikai ir kt.).

Kadangi maksimos yra empirinio pobūdžio, tai Kantas nustato kriterijų, kuris kyla iš grynojo proto ir kuris įpareigoja patikrinti šias veiklos maksimas proto idėja. Taigi elgdamasis aš privalau vadovautis tik tomis maksimomis, kurios grindžiamos bendraisiais dėsniais, t.y. mano veiklos maksimos turi būti tokios, kad jas būtų galima apibendrinti, universalizuoti, nes aš gyvenu ne vienas. Aš, kaip visuomenės narys, bendrauju su kitais žmonėmis ir noriu ne tik kitus (ir jų poelgius) suprasti, bet ir būti jų supirstas. Dėl to savo maksimas aš turiu formuluoti taip, kad jos galėtų tikti ir kitam.

Tai iliustruoja toliau pateikiama veiklos principų pasirinkimo laisva valia schema.



Kai maksimos tampa bendrosiomis elgesio taisyklėmis, jos įgyja dėsnių, įsakymų formą ir yra vadinamos kategoriniais imperatyvais. I. **Kanto** etikos teorijos pagrindas yra kategorinis imperatyvas – griežtas įsakymas, kuris susideda iš dvejų dalių:

- elkis taip, kad tavo elgesio taisyklė galėtų tapti visuotiniu elgesio dėsniu,
- elkis taip, kad žmogus niekada nebūtų tik priemone, bet visada būtų tikslas.

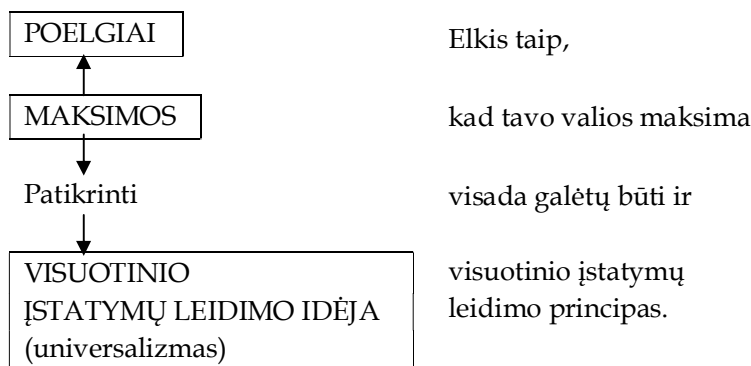
Pirmasis imperatyvas – dorovės (dorovė – praktikos vertinimas pagal socialiai pripažintus normatyvinius standartus; moralė, tapusi visuomenine norma).

Iš esmės šis imperatyvas labai primena krikščioniškos artimo meilės taisyklę: „Elkis taip, kaip norėtum, kad su tavimi būtų elgiamasi“. Taip pat ir kitą: „Nedaryk kitam to, ko nenorėtum, kad tau būtų daroma“. Kitaip tariant, nieko neskriausk ir visiems, kam gali, padėk. Kiekvienas žmogus privalo vykdyti pareigą. Kaip vykdysi pareigą, taip lygiuos ir kiti: jei aplaidžiai vykdysi savo pareigas, tai ir kiti elgsis taip pat. Privalai elgtis taip, tarsi jaustum, jog kiekvienas stebi tavo elgesį, ir šį elgesį būtų galima pavadinti elgesio etalonu, t.y. pavyzdžiu kitiems. Pasak **Kanto**, jei kas nors ką pažadėtų jau žinodamas, jog pažado netesės, ir tai taptų visuotine taisykle, tai kiekvienas pažadas netektų prasmės. Tokia taisyklė pati save sunaikintų ir būtų nemorali, nes pažadas – tai įsipareigojimas, o sąmoningai melagingas pažadas reiškia, kad įsipareigojimas ir prisiimamas, ir neprisiimamas. Todėl maksima, leidžianti daryti melagingus pažadus, yra nemorali.

Tačiau I. **Kanto** kategorinis imperatyvas, atitrūkęs nuo konkrečių sąlygų, yra formalus ir nereikšmingas. I. **Kantas** suprato, jog gyventi absoliučiai pagal imperatyvo reikalavimus gali nebent šventasis. Žmogus turi ne vien protą, kuris sukuria imperatyvą, bet ir kūną bei jo sąlygojamus polinkius. Jis iš prigimties linkęs ieškoti laimės, malonumų. Visa tai veikia žmogaus protą, drumsčia valią ir trukdo gyventi taip, kaip reikalauja imperatyvas. **Kantas** neneigia žmogaus polinkių, aistrų, laimės siekimo ir kitų subjektyvių gyvenimo apraiškų. Jam tik rūpi nustatyti esmę ir logiškai atskirti ją nuo to, kas dorovei nepriklauso. Kategorinio imperatyvo reikalavimą žmogus galėtų pripažinti kaip gyvenimą reguliuojantį principą, kurio laikydamasis jis ugdytų savo valią.

Kategorinio imperatyvo schema

(A. Anzenbacher, *Etikos įvadas*, Vilnius, 1998, p. 52)



Antrasis imperatyvas – pareigos imperatyvas. Pirmasis imperatyvas skiriamas sau, savo elgesiui, o bendraudamas su kitais, žmogus irgi turėtų vadovautis tuo pačiu imperatyvu, kuris reikalautų atsižvelgti į kitą, jį gerbti. Todėl antrasis imperatyvas yra *žmonių lygybės* principas. Šiuo savo imperatyvu **Kantas** pasirodo kaip humanistas, teigiantis absoliučią žmogaus vertę. Pasak I. **Kanto**, į kitus žmones turime žiūrėti kaip į asmenybes, o ne kaip sau naudingą priemonę. Kitaip tariant, kitus laikyti tikslu, o ne priemone. Šis **Kanto** principas yra demokratijos etikos pagrindas. **Kanto** visuotinės dorovės dėsnis nenumato rangų – žmogaus vertės kriterijus yra tik moralumas. Išsimokslinimas, išprusimas dar nėra pakankama moralaus elgesio sąlyga.

Taigi I. **Kanto** kategorinis imperatyvas verčia sprendimo vykdytoją paisyti savo pareigų ir atsakomybės visiems individams. Individo gerovė yra pagrindinis dalykas. Tačiau tą gerovę lemia tam tikri poelgiai ir veiksmai. Kada tie poelgiai ir veiksmai gali būti moraliai pateisinti?

Pagal **Kantą**, moraliai pateisinamas elgesys yra toks, kaip ir kiekvieno kito, priimančio sprendimą. Ši formuluotė išreiškia du moralinio veiksmo atlikimo korektiškumo kriterijus:

– *visuotinumą* – asmeniniai motyvai turi būti visuotiniai (Kas būtų, jei visi šitaip elgtųsi?).

– *sugrįžtamumą* – asmeniniai motyvai turi būti tokie, kad juos realizuojantis asmuo galėtų tikėtis, jog šiais motyvais panašioje situacijoje vadovausis ir kiti žmonės (Kaip pasielgčiau, jei būčiau jo vietoje? Kas būtų, jei šitaip pasielgtų su tavimi?).

Kaip matome, skirtingai nuo utilitarizmo I.Kantas sutelkia dėmesį į vidinius elgesio motyvus, o ne į veiksmų padarinius. Šiuo požiūriu meluoti, pasak I.Kanto, negalima todėl, kad toks veiksmas, tapęs visuotiniu, gali sunaikinti žmonių tarpusavio pasitikėjimą ir sugriauti visuomenės pagrindus. Tačiau galima ir ginčyti šį Kanto teiginį: šiaip ar taip, melas labai paplitęs visuomenėje, bet dėl to visuomenė nežlunga.

Kita vertus, žmogus visada jaučia didelę pagundą, siekdamas savų tikslų, panaudoti kitus žmones pirmiausia kaip priemonę, o ne kaip tikslą, kaip norėtų Kantas. Mes esame įpratę žiūrėti į kitus žmones, net pačius artimiausius, kaip į priemonę, padedančią mums pasiekti tikslą.

Opi problema yra ir tai, kaip nustatyti griežtą ribą tarp „tikslų“ ir „priemonės“? Ar moraliniu požiūriu būtų teisinga, jei 95 proc. laiko mes žiūrėtume į kitą žmogų kaip į priemonę, o 5 proc. – kaip į tikslą? Koks santykis čia leistinas? Taigi praktiškai taikyti I.Kanto teoriją nelengva dėl šių priežasčių:

Pirma. Kanto imperatyvo principui trūksta praktiškumo. Kiekvieną kartą priimant ir vykdant sprendimus sunku įsivaizduoti visą žmoniją.

Antra. Sunku išspręsti konfliktus, vadovaujantis kriterijumi, kad visi individai vertintini vienodai.

I.Kanto nuopelnai pagrindžiant etinio sprendimo priėmimą vadovaujantis visuotinėmis taisyklėmis, be abejo, yra dideli. Tačiau šių taisyklių negalima taikyti absoliučiai visiems ekonominio gyvenimo atvejams. Analizuojant individų (ypač suinteresuotųjų) veiksmus, pravartu atsižvelgti į šias Kanto etikos nuostatas:

- Vykdamas sprendimus būtina identifikuoti individą taip pat kaip ir visumą, jo gerovę bei riziką;
- identifikuoti individo, įtraukto į sprendimus, poreikius, jo pasirinkimo galimybes ir informaciją, kurios reikia jo gerovei apsaugoti;
- nustatyti kiekvieną manipuliaciją, apgaulę, prievartą, kuri gali būti panaudota prieš individą, įtrauktą į sprendimą;
- nustatyti pareigas individo, kurį veikia sprendimas, prieš nustatant veiksmų politiką jo atžvilgiu;
- sužinoti, ar norima veiksmų politika būtų priimtina tam individui, jei jis turėtų informacijos apie tos politikos ketinimus. Nustatyti, kokiomis sąlygomis jis galėtų sutikti su sprendimu;
- sužinoti, ar pasirinkta veiksmų politika būtų naudojama įvairiems individams vienodose situacijose. Jei ne, tai kodėl?

Deontologinio elgesio pavyzdys. Tarkime, kad įmonėje dėl darbo saugumo stokos žuvo darbininkas. Laikantis deontologinės nuostatos, tokiu atveju

dera nutraukti gamybą (žmogaus gyvybė – aukščiausia vertybė) ir tol tirti, kol bus nustatyti visi šio įvykio kaltininkai, nors dėl to tektų kitiems ieškotis darbo. Žinome, kad utilitaristas šiuo atveju gamybos nestabdytų (nes tai – nauda didesniai žmonių skaičiui), o imtųsi priemonių, kad būtų užtikrinti tinkami saugos standartai.

Teisingumo etika. Ekonominio gyvenimo problemas galima suvokti ir analizuoti taip pat remiantis ir teisingumo kategorija. Teisingumas yra pagrindinė visuomeninių institucijų vertybė, kaip tiesa – pagrindinė minties sistemų vertybė. Teisingumas – tai veiksmo sąlygojamas individo santykis su aplinka. Kiekvienas asmuo turi teisę į teisingumu pagrįstą neliečiamybę, už ją nėra svarbesnė nė visuomenės gerovė. Teisingumas teigia, kad negalima kurti gėrio kitų sąskaita. Teisingoje visuomenėje visi turi lygias teises. Teisingumo vaidmuo – nustatyti pagrindines teises ir pareigas ir apibrėžti jų pasiskirstymą. Tačiau skirtingos teisingumo koncepcijos skirtingai tai suvokia ir apibrėžia.

Palyginti su utilitarizmo etikos teorijomis, teisingumo etikos taikymas gana siauras. Teisingumo etika iš esmės apima tik tas problemas, kurios kyla tarp verslo ir visos visuomenės, o neapima, pavyzdžiui, problemų, kurias provokuoja santykiai tarp įvairių verslo organizacijų. Be to, teisingumo standartai negali būti viršesni už atskirų individų moralines teises. Pats teisingumas remiasi individų moralinėmis teisėmis.

Teisingumo etika remiasi teiginiu, kad žmonės iš prigimties yra socialiniai subjektai, kuriems lemta gyventi visuomenėje ir kurti socialines struktūras, kad galėtų tinkamai funkcionuoti. Pagrindinės vertybės visuomenės nariams yra žmonių lygybė ir teisingumo išraiška. Pagal teisingumo etiką individo moralinė pareiga yra paklusti įstatymui, kurio laikytis vienodai privalo visi. Įstatymai turi būti teisingi, nediskriminaciniai atskirų grupių atžvilgiu ar teikiantys neteisėtų privilegijų. Tačiau čia iškyla problema – egzistuoja daugybė labai skirtingų teisingumo sampratų. Pateiksime tik labiausiai paplitusias.

– *Egalitarizmas.* Pagal egalitarizmo (pranc. *égalité* – lygybė) teoriją, tarp žmonių nėra jokių skirtumų, kurie pateisintų nelygaus požiūrio į juos galimybę. Egalitarizmo šalininkai teigia, kad gėrybės ir pareigos turi būti pasiskirstytos žmonėms vadovaujantis tokiu principu: „Kiekvienas žmogus turi gauti po lygią dalį gėrybių ir pareigų“, nes visi žmonės iš principo lygūs, todėl kiekvienas turi lygias teises pretenduoti į visuomenines gėrybes. Taigi gėrybės turi būti dalijamos po lygiai.

– „*Kapitalistinis*“ teisingumas sako, kad gėris turi būti paskirstomas atsižvelgiant, kiek kiekvienas individas įneša į bendrą grupės (firmos, visuomenės, žmonijos) aruodą.

– „*Komunistinis*“ teisingumas teigia, kad darbo įsipareigojimai turi būti skirstomi pagal gebėjimus, o gėrybės – pagal kiekvieno poreikius.

– J. Rawlso *teisingumo teorija*, kaip alternatyva utilitarizmui, išdėstyta knygoje „Teisingumo teorija“ (1971). Skirtingai negu utilitarizmas, amerikiečių mokslininkas J. Rawlsas teigia, kad teisingumui tenkanti pirmenybė utilitaristinio gėrio atžvilgiu. Todėl didžiausią normatyvinę reikšmę turi deontologiniai teisingumo principai, kuriuos jis atskleidžia fiktyvia pradine situacijos pozicija. Principo teisingumą apibrėžia kaip nešališkumą.

Pradinę svarstymo poziciją J. Rawlsas aiškina taip. Tarkime, kad grupei asmenų tenka uždaviny s bendrai nustatyti principus tokios visuomeninės santvarkos, kurioje jie patys paskui turėtų gyventi. Daroma prielaida, kad kiekvienas iš šių asmenų yra protingas, siekia asmeninės naudos ir yra apdovanotas tam tikru teisingumo jausmu. Toliau manoma, kad nė vienas iš šių asmenų nežino, kokiam kultūriniam kontekstui, kokiai rasei ar sluoksniui, kokiai kartai jis priklausys, kokios lyties, sveikatos būklės ir kokių gabumų jis bus šioje visuomenėje. Taigi asmenys tariasi pridengti nežinojimo uždangos. Todėl negali būti subjektyvių interesų ir pretenzijų. Kartu nežinodami šios sąlygos, jie taip apibrėžia teisingumo principus, kad savo interesų siekiantys žmonės dėl jų sutaria kaip lygūs, tartum nė vienas nežinotų, jog natūralios ar visuomeninės aplinkybės jį privilegijuoja ar skriaudžia. Tad kokius principus pasirinks asmenys?

Mokslininkas teigia, kad šie asmenys būtinai nustatytų tokius du teisingumo principus. Pirmas – *didžiausios galimos laisvės principas*, kai kiekvienas žmogus turi lygią teisę į žymiai platesnes laisves, kurios būtų suderinamos su kitų žmonių laisvėmis.

Antrasis teisingumo principas apima: a) *skirtingumo principą* ir b) *nešališkos galimybių lygybės principą*. Jis sako, kad socialinė ir ekonominė nelygybė turi būti reguliuojama taip:

– apribojant teisingą taupymo principą – mažiausiai privilegijuotiesiems (nepasiturintiesiems) turi būti duodama didžiausia galima nauda;

– nešališkos galimybių lygybės sąlygomis turi būti suteikiami visi kiekvienam prieinami postai.

Pasak J. Rawlso, pirmasis principas turi būti prioritetas antrojo principo (b) daliai. Jeigu situacija tokia, kad abu principai prieštarauja vienas kitam, antrojo principo teiginys (a) turi būti prioritetas teiginio (b) atžvilgiu.

Pirmasis principas pavadintas *didžiausios galimos laisvės principu*. Jo esmę sudaro reikalavimas, kad būtų apgintos piliečių pagrindinės laisvės nuo kitų pasikėsavimo ir užtikrinta jų teisių lygybė. Pagrindinės teisės yra: teisė rinkti, žodžio, sąžinės laisvė ir kt., taip pat teisė turėti nuosavybę ir nebūti savavališkai suimamas.

Pripažįstant, kad didžiausios galimos laisvės principas yra teisingas, galima daryti išvadą, kad komercinių korporacijų kišimasis į tarnautojų privačius reikalus, spaudimas vadybininkams renkantis sprendimą, mėginimai reguliuoti politinius procesus duodant kyšius ir kita veikla, kuri pažeidžia lygybės principą, laikytina nekorektiška. Be to, pasak J. Rawlso, galimas ir toks laisvės principo pažeidimas, kaip laisvės sudaryti sutartis ribojimas (įvairios apgavystės ir pažeidimai), todėl pats principas numato, kad draudžiama prievarta, apgaulė, ir reikalauja gerbti sutarties punktus. Vadinas, sutartyje aptariant santykius su klientais, darbuotojais (čia kalbama ir apie reklamą) turi nebūti morališkai ydingų teiginių, sudarančių galimybę apgaulei, o darbdavys turi morališkai įsipareigoti suteikti samdomam darbuotojui paslaugas, kurios numatytos sutartyje.

Antrajame principo išdėstyta nuostata (a) apie *skirtingumus* (nelygybę). Pagal šį teiginį pažangi visuomenė pripažįsta nelygybės elementus, tačiau kartu turi imtis veiklos, kuri siektų pagerinti turtingą padėtį žmonių, labiausiai reikalingų paramos (ligonių, invalidų ir kt.). Ši veikla turi būti tokia, kad nepablogintų bendrosios visų situacijos.

Antrojo principo antroje dalyje (b) skelbiama *galimybių lygybės idėja*. Kalbama apie vienodą galimybę visiems žmonėms siekti valdininko vietos. Tai reiškia ne tik būtinumą taikyti kvalifikacinius reikalavimus siekiantiems tam tikrų pareigų (vengiant diskriminacijos rasės ir lyties atžvilgiu), bet ir užtikrinti visuotinę sistemos atvirumą ir nuolatinę jos darbuotojų kvalifikacijos kėlimą. Visos čia suminėtos sąlygos yra pagrindinės, nes užtikrina galimybę maksimaliai panaudoti žmonių jėgas ir gebėjimus ir už tai jiems gauti deramą atlyginimą.

Verslo pasaulio problemos yra sudėtingos ir daugiasluoksnės, išspręsti jas pagal vieną nuostatą ar poziciją sunku. Skirtingose situacijose skirtingų subjektų atžvilgiu verslininkai gali vadovautis skirtingais moralės principais ir vertybėmis. Ši situacija, daugelio specialistų manymu, yra sąlygota ne tik verslo pasaulyje kylančių problemų sudėtingumo, bet ir šiuolaikinės kultūros ypatumų. Skirtingai nuo tradicinės kultūros, kai visuomenėje viešpatavo viena etinė sistema (pavyzdžiui, dorybių etika antikos laikais ar utilitarizmo etika naujaisiais laikais), šiuolaikinėje visuomenėje sugyvena dau-

gybė etikos sistemų, dėl to neabejotinai gyvuoja ir skirtingas vienu ar kitu reiškinį vertinimas.

Itin aktuali ši situacija Lietuvoje, kur taip pat pastebimas ne tik skirtingų etikos sistemų (krikščionybė, utilitarizmas) gyvavimas, bet ir bendras visuomenės moralinis nuopuolis. Tai sudaro prielaidas etinio reliatyvizmo plėtotei.

Etinis reliatyvizmas. Etinės idėjos svarbios visoms visuomenėms, nors jos gali labai skirtis viena nuo kitos. Vienos etikos teorijos gali drausti tai, ką leidžia ir netgi skatina kitos. Į tuos skirtumus ir atkreipia dėmesį etinio reliatyvizmo šalininkai.

Filosofijos ir etikos reliatyvizmo krypties pradininku laikomas F. [Nietzsche](#) (1844–1900). Žymiausi jo veikalai „Anapus gėrio ir blogio“, „Valia valdyti“. Filosofas teigė, kad žmogus rūpinasi tik savo praktiniais reikalais, siekia praktinės naudos. Pagal keliamus tikslus individas vertina ir kitus žmones: jeigu jie padeda jam pasiekti tikslą – tai naudingi, jei ne – nereikalingi.

Mūsų vertinimai yra reliatyvūs: gėris ir blogis priklauso nuo to, ar tai man naudinga ar ne, ar to reikia man, kaip šios tikrovės tvarkytojui, ar nereikia. Objektivaus gėrio nėra. Nėra ir visiems priimtinos moralės: vieni moralę susikuria tokią, kuri leidžia jiems pateisinti savo veiklą siekiant tikslo, kiti – moralę, kuri leistų jiems keršyti už patirtą skriaudą. Kas nulemia žmogaus moralę? Vidinė jo prigimtis – atsako F. [Nietzsche](#). Kerštingo žmogaus ir moralė kerštinga. Kadangi daiktai ir žmonės siekiančiam tikslui nevienodai reikalingi, tai jie jam yra reliatyviai naudingi. Žmogus yra daiktų matas. Vadinas, ir tiesa taip pat yra reliatyvi. Kadangi tikrovė yra chaotiška, tai žmogui tenka pačiam imtis atsakomybės už jos sutvarkymą. Šios tikrovės tvarkytojo misijos žmogus imasi pats individualiai ir atsakingi.

Etinio reliatyvizmo teorija kelia tokius klausimus:

- Ar etikos principai priklauso nuo asmeninės individo nuomonės?
- Ar etikos principus kuria visuomeninio gyvenimo tradicijos?
- Kokį poveikį etikos principų apibrėžimui ir jų raiškai turi atskiri istorijos laikotarpiai?
- Kaip konkrečios aplinkybės ir situacijos veikia etikos principų pasirinkimą?

Jeigu etikos supratimas priklauso nuo laiko, aplinkybių, vietos, vadinas, nėra ir nebus visuotinių etikos standartų, kurie tiktų viso pasaulio žmonėms. Ypač tai svarbu suprasti žmonėms, kurios tuo pačiu metu turi verslą įvairiose šalyse, pavyzdžiui, Lietuvoje, Rusijoje, Lenkijoje ir kt. Kurios ša-

lies etikos standartais reiktų remtis sprendžiant problemas, priimant sprendimus?

Etinio reliatyvizmo pagrindą sudaro nuostata, kad dorovės vaizdiniai ir sąvokos yra santykinio, sąlyginio pobūdžio. Laikomasi požiūrio, kad teisinga yra tai, kas apibrėžta tam tikros visuomenės kultūros bei tradicijų. Pasirodo, kad kas vienos šalies kultūroje yra nepriimtina, laikoma blogiu, kitoje suvokiama kaip visuotinė taisyklė ar net gėris. Antai Rytų šalių (musulmonų) kultūros tradicija leidžia turėti kelias žmonas, o Vakarų kultūrų moralinė tradicija, kurios pagrindas – krikščionybės nuostatos, tai daryti draudžia.

Taigi reliatyvistui neegzistuoja absoliučios gėrio ar blogio sąvokos. Moralė priklauso nuo konkrečios kultūros ar situacijos, kurioje tam tikru metu yra žmogus. Todėl reliatyvizmo požiūriu derėtų būti kur kas tolerantiškesniam vertinant kitokias etines nuostatas, nebūti per daug kritiškam.

Kaip nustatyti elgesio etiškumą? Pagrindinis kriterijus – savanoriškas susitarimas dėl vienokio ar kitokio elgesio. Kitaip tariant, jei žmonės elgiasi taip, kaip sutaria, ir toks jų elgesys nedaro žalos aplinkiniams, tai jis laikytinas etišku ir teisingu. Tačiau pasikeitus aplinkybėms tas pats dalykas ar veikla gali tapti neetiškas. Mums amoralūs gali atrodyti tokie dalykai kaip poligamija, homoseksualizmas, vergovė, kanibalizmas. Bet tai buvo ir yra toleruojama kai kuriose visuomenėse. Žymus etinio reliatyvizmo šalininkas Allenas Bloomas rašė: „Įvairios nuomonės apie gėrį ir blogį skirtingais laikais ir skirtingose vietose tik parodo, kad jos nėra viena už kitą teisesnės ar tikresnės. Jos visos yra vienodai teisios. Kodėl mes manome, kad tik mūsų sprendimai yra „vieninteliai teisingi“? (Bloom, p. 58).

Pasak etinio reliatyvizmo šalininkų, kiekvienoje visuomenėje žmonės pagal savo nusistatymą sprendžia, kas yra teisinga ir kas ne. Sprendimus apie „gėrį“ ir „blogį“ visada daro konkretus asmuo, turintis savo tikslus ir atitinkamas priemones jiems pasiekti. Jeigu aš siekiu tikslo, tai atsakau ir už tas priemones, kuriomis naudojuosi tai darydamas. Todėl etinio reliatyvizmo šalininkai atmets kaltinimus dėl individo priimamų sprendimų amoralumo (tai esąs individo pasirinkimas ir jo atsakomybė). Žmogaus protas nėra pajėgus išspręsti visų svarbiausio klausimo: kaip mes turime gyventi kaip žmonės? Siūlomi atsakymai tik santykiškai gali būti pripažįstami. Pasak reliatyvistų, nieko nėra absoliučiai teisingo, viskas laikinai turi santykinę reikšmę. Vadinasi, viskas gali ir keistis.

Etinio reliatyvizmo pavyzdys. Pardavėjas Jonas žino, kad dalis ant prekybos išdėliotų prekių nėra visai kokybiškos. Kaip jam pasielgti – prekes pakeisti kokybiškomis ar palikti viską kaip yra. Prieš apsisprendamas parda-

vėjas Jonas, kaip reliatyvizmo šalininkas, turi apsvarstyti keletą dalykų. Pirmiausia atsižvelgti į bendrovės politiką, pasitarti su kolegomis ir vadovais. Mat reliatyvistai pritaria toms normoms, kurių laikosi dauguma grupės narių. Galiausiai pardavėjas Jonas nuspręs taip:

- jeigu panašios veiklos praktikoje ir anksčiau buvo teikiama klientui (pirkėjui) informacija apie 3 proc. defektinių prekių, tai ir jis ją suteiks;
- jeigu tokia informacija buvo nutylima, tai ir Jonas pasielgs taip pat.

Krikščioniškasis požiūris. Toks požiūris į verslininkystę gali būti suformuluotas taip: verslas – tai žmonių poreikių tenkinimas. Jeigu verslininkas sąžiningai atsiduos tam ir tarnaus žmonių reikmėms, tai ras sprendimą, kuris padarys jį laimingą. Savo ruožtu žmonės savo noru, veikliai ir be perstojo atsakys į jo reikmes.

Verslininko darbas – tai sprendimų priėmimas ir susidariusių problemų šalinimas. Koks krikščioniškasis požiūris į tai? Verslininko krikščionio sprendimų priėmimas unikalus tuo, kad pagrįstas suvokimu, jog Dievas jam numatęs ypatingą planą ir tą planą galima sužinoti. Todėl, kad galėtų teisingai apsispręsti, verslininkas turi išmokti pažinti Dievo valią. Norėdami suprasti, ar žinote Dievo valią, atsakykite sau į keturis pagrindinius klausimus:

- Ar esate pasiryžęs vykdyti Dievo valią šioje situacijoje?
- Ar šis sprendimas atitinka jūsų širdies troškimą?
- Ar Dievas suteikia jėgų ir priemonių, kad išsipildytų šis troškimas?
- Ar Dievas suteikia jums ramybę toliau dirbti su šiuo projektu ir priimti reikiamus sprendimus?

Jeigu atsakymas bent į vieną šių klausimų yra „ne“, aišku, jog dabar šito daryti nereikia. O jeigu atsakymai į visus klausimus yra „taip“, vadinasi, tai yra Dievo valia, ir galima priimti lemiamus sprendimus.

Toliau apibūdinsime penkių apsisprendimo pakopų kelią.

Pirmoji pakopa: gerai suvokite užduotį. Jeigu ją suvoksime netinkamai, tai priimsime netinkamą ir sprendimą, nes jis bus paremtas klaidingomis išvadamis. Šį principą gerai iliustruoja pasakojimas, kaip **Moze** išsiuntė 12 žvalgų. Dievas jam buvo aiškiai pasakęs, kad Izraelio tautai duos Kanaano žemę. Žvalgų kelionės tikslas buvo sužinoti, kokie žmonės ten gyvena, kokie jų miestai, žemė ir ką jie gamina.

Bet dauguma žvalgų blogai suprato užduotį. Jie žvalgė žemę norėdami įvertinti savo tautos galimybes ją užkariauti. Tai neturėjo būti jų kelionės tikslas. Dievas jau buvo pažadėjęs, kad Izraelio žmonėms duos šią žemę. Nesupratę užduoties, žvalgai nusprendė, kad tauta negalės užkariauti tos

šalies dėl ten gyvenančių žmonių skaičiaus ir ūgio. Taigi netinkamai suvokę užduotį dauguma žvalgų nusprendė netiksliai. Kai žmogus blogai supranta uždavinį, jo sprendimai būna netikslūs ir brangiai kainuoja.

Antroji pakopa: surinkite ir išanalizuokite faktus. Kiekvienas verslas remiasi išmintingu planavimu, stiprėja dėl sveiko proto ir nuostabiai suklesti, jei paiso aplinkybių, sąlygų ir faktų. Norint priimti sprendimą labai svarbu surinkti ir išanalizuoti faktus. Biblijoje pasakyta dar stipriau: „Duoti atsakymą žmogui jo neišklausius yra ir kvaila, ir užgaulu“ (*Pat 18,13*).

Rinkdami ir analizuodami faktus, turėtume atsakyti į šiuos klausimus:

– Ką apie tai sako Biblija? Juk didžiulė palaima ir atlygis laukia to, kuris žino ir pritaiko Dievo žodžio tiesas. „Neleisi šiai Mokymo knygai pasitraukti nuo savo lūpų, bet kartosi ją dieną ir naktį, kad ištikimai laikytumeisi viso, kas joje parašyta. Tik tada padarysi savo kelią sėkmingą, tik tada tau seksis“ (*Joz 1,8*).

– Ką Dievas man sako apie maldą? „Šaukis manęs, tau atsiliesiu! Pasakyčiau tau nuostabių dalykų paslapčių, kurių nežinojai“ (*Jer 33,5*).

– Ar esi apsisprendęs šioje situacijoje vykdyti Dievo valią? Jeigu nori sužinoti Dievo valią, turi būti pasiryžęs ją vykdyti. „Nesekite šiuo pasauliu, bet pasikeiskite atsinaujindami dvasia, kad galėtume suvokti Dievo valią, – kas gera, tinkama ir tobula“ (*Rom 12,2*).

– Kokie tavo interesai ir troškimai šioje situacijoje? „Džiaukis iš širdies Viešpačiu, ir Jis suteiks tau, ko trokšta tavo širdis“ (*Ps 37,4*).

– Ką šioje situacijoje tau pataria kiti žmonės? „Kur nėra kam vadovauti, tauta žūva; saugumą laiduoja patarėjų gausumas“ (*Pat 11,14*).

– Ką rodo sąlygos ir aplinkybės? Kurdamas alternatyvius sprendimus, verslininkas pirmiausiai turėtų atsakyti į šiuos šešis pagrindinius klausimus. Jie padeda surinkti faktus ir informaciją, kad būtų galima tinkamai nuspręsti.

Trečioji pakopa: plėtokite alternatyvas. Surinkus faktus ir juos išanalizavus žengiamas tolesnis žingsnis – analizuojamos alternatyvos. Svarbūs sprendimai niekada neturėtų būti priimami tol, kol nėra sugalvota bent keletas alternatyvų. „Be žinojimo net uolumas nėra geras dalykas, nes žmogus, kuris skuba, sukumpa“ (*Pat 19,2*). Žmogus, galvotrukčiais pasirenkantis pirmą pasitaikiusią galimybę, dažnai suklysta. Kuo daugiau alternatyvų, tuo didesnė tikimybė, kad bus pasirinktas tinkamas sprendimas.

Ketvirtoji pakopa: įvertinkite visus „už“ ir „prieš“. Kai alternatyvūs sprendimai išnagrinėti, būtina suvokti jų stipriąsias ir silpnąsias ypatybes. „Koks karalius, traukdamas į karą su kitu karaliumi, pirmiau atsisėdęs nesvarsto,

ar, turėdamas dešimt tūkstančių kareivių, pajėgs stoti į kovą su tuo, kuris atsiveda dvidešimt tūkstančių?! Jei ne, tai, anam dar toli esant, siunčia pasiuntinius tartis dėl taikos“ (Lk 14,31–32).

Ši citata rodo, kaip svarbu įvertinti visas galimybes ir pasverti jų teigiamybes bei neigiamybes. Jeigu sprendimą įvertinsime neigiamai, tai reikš, kad jis nėra priimtinas. O teigiamas įvertinimas reikš, kad sprendimas yra galimas.

Penktoji pakopa: išsirinkite viena iš priimtinių alternatyvų. Šis žingsnis dažnai būna sunkiausias. Daugelis verslininkų pripažįsta, jog kai ateina metas apsispręsti, jie pradeda vilkinti reikalą, nes nėra tikri, kad pasirinks geriausią sprendimą. Išsirinkdamas vieną iš alternatyvų, verslininkas neturėtų pamiršti Dievo pažado: „Mokysiu ir rodysiu tau kelią, kuriuo turi eiti; tau patarsiu, lydėdamas tave akimis“ (Ps 32,8).

Problemos šalinamos ir sprendimai priimami kartu. Norint išspręsti problemą, reikia žinoti, kaip tai padaryti. Siūloma taikyti tokį metodą:

- pirmiausia nustatykite, ar ši situacija yra problema, ar tik sąlygos;
- aiškiai suformuluokite problemą;
- nustatykite, kas bus pasiekta ar prarasta išsprendus problemą;
- įvardykite alternatyvius jos ir sprendimo variantus;
- nustatykite kiekvieno sprendimo kainą;
- pasirinkite vieną iš alternatyvų;
- numatykite veiksmus ir pradėkite veikti;
- įvertinkite pasiektą rezultatą.

Iš to, kas pasakyta, galima daryti išvadą, kad verslininko veiklos pagrindas priimant sprendimus ir šalinant problemas yra Dievo valios pažinimas. Dievas turi planą kiekvienam žmogui ir tą planą Jis nori paversti realybe. Kad žinotume Dievo planą, pirmiausiai turime būti pasiryžę vykdyti Jo valią. Dievas žada suteikti ir išgalių bei jėgų jam įvykdyti. Biblijos išmintis parodys, kaip rasti sprendimus ir šalinti problemas. Išbandymai ir problemos mums padeda bręsti ir tobulėti. Todėl nebijokime problemų, jos sudaro galimybę augti. Jas spręsdami pagal Dievo reikalavimus, nenusižengsime žmogui (nes žvelgsime į jį kaip į savo artimą, Dievo atvaizdą), mūsų verslas klestės, bent jau nebus priešiškas bendruomenei.

Išvados. 1. Utilitarizmo koncepcija kreipia žmogaus veiklą į naudos gausinimą, siekiant, kad jos daugiau ar mažiau gautų visi. Tačiau pagrindinis naudos kūrėjas visada jos privalo gauti daugiausia, o pati nauda jam turi būti jo savotiškas tikslas. Komfortas ir gerovės kūrimas yra pagrindinis individo veiklos tikslas.

2. Deontologinė koncepcija pripažįsta žmogaus teisių prioritetą, todėl naudos kūrimą vertina pagal tai, ar teisės pažeistos, ar ne. Tačiau teisės, ypač socialinės, yra veikiamos laiko ir konkrečių aplinkybių. Verslo pasaulyje sunku veikti taip, kad visais atvejais išliktum nepažeidęs įstatymų. Tačiau tai jau ne tik individo sąmoningo apsisprendimo, bet ir valstybės, jos įstatymų priimtumo ir patikimumo reikalas.

3. Teisingumo teorija pabrėžia teisingumo vaidmenį – būtinumą nustatyti pagrindines teises ir pareigas ir apibrėžti atitinkamą jų pasirinkimą. Tačiau skirtingos teisingumo koncepcijos tai suvokia ir apibrėžia skirtingai (egalitarizmas, kapitalistinis teisingumas, komunistinis teisingumas, J. Rawlso teisingumo teorija). Verslo pasaulio moralinės problemos yra sudėtingos ir daugiasluoksnės, išspręsti jas vadovaujantis viena nuostata ar pozicija sunku. Realybė ta, kad skirtingose situacijose verslininkai skirtingų subjektų atžvilgiu gali vadovautis skirtingais moralės principais ir vertybėmis. Ši situacija yra nulemta ne tik verslo pasaulyje kylančių problemų sudėtingumo, bei ir šiuolaikinės kultūros ypatumų. Skirtingai nuo tradicinės kultūros, kai visuomenėje vyravo viena etikos sistema (pvz., dorybių etika antikos laikais ar utilitarizmo naujaisiais laikais), šiuolaikinėje visuomenėje greta gyvuoja daugybė etikos sistemų, vadinasi, skirtingai vertinami ir įvairūs reiškiniai. O tai savo ruožtu kaip tik ir sudaro prielaidas etinio reliatyvizmo plėtotei.

4. Etninio reliatyvizmo pagrindą sudaro nuostata, kad dorovės vaizdiniai ir sąvokos yra santykinio, sąlyginio pobūdžio. Manoma, kad teisinga yra tai, kas apibrėžta tam tikros visuomenės kultūros bei tradicijų. Reliatyvistas nepripažįsta absoliučios gėrio ar blogio sąvokos. Moralė, pasak jo, priklauso nuo konkrečios kultūros ar situacijos, kurioje tam tikru metu atsiduria žmogus. Nustatant poelgio etiškumą – pagrindinis kriterijus yra savanoriškas susitarimas dėl vienokio ar kitokio elgesio pripažinimo. Taigi, pasak reliatyvistų, nėra nieko absoliučiai teisingo, viskas laikina, turi santykinę reikšmę. Vadinasi, viskas gali ir keistis. Atsakomybė ir įsipareigojimas – taip pat. Tokia nuostata neabejotinai mažina pasitikėjimą tarp žmonių ir verslo partnerių, o keliamieji tikslai praranda savo reikšmingumą ir prasmingumą.

5. Krikščioniškuoju požiūriu ekonominis individo veikimas turėtų būti grindžiamas kur kas platesniu vertybių (ne tik ekonominių) pagrindu. Tik tada žmogus galės sėkmingai vykdyti Dievo paliepimą – jam suteikta galia valdyti pasaulio išteklius ir kurti gerovę. Dievas laimina kiekvieną veiklą, iniciatyvą, nesvarbu, ar tai bus mūsų intelektualinė, ar fizinė pastanga. Kiekviena žmogaus pastanga gauna Dievo palaiminimą. Ypač ta, kuri krei-

piama į kuo didesnę ir visapusiškesnę visuomenėje egzistuojančių poreikių patenkinimą. Šia prasme verslininko veikla – labai kilni veikla – tarnauti žmonių reikmėms. Tačiau kartu ir labai atsakinga. Jam tenka ne tik atsakomybė už keliamus tikslus ir jų realizavimo rezultatus, bet ir jų (sukurtų prekių ir teikiamų paslaugų) padarinius individo materialinei gerovei ir visapusiškam dvasiniam tobulėjimui. Taigi ji reikalauja išsiklausyti ne tik į rinkos vartotojų balsą, bet ir į Dievo bei sąžinės balsą.

Įteikta 2004 m. kovo mėn.

Literatūra

- Anzenbacher A., Etikos įvadas, Vilnius: Aidai, 1995.
- Beauchamp T.L., Bowie N.E., Ethical theory and business, New York: Prentice Hall, 1996.
- Bloom A., Ethics relativism conceptions, New York, 1998.
- Etyka biznesu (red. Dietl J.), Warszawa, 1999.
- Gasparski W., Ryan L., (ed.) Human action in Business. Praxiological and Ethical Dimensions, New Jersey, 1996.
- Green S. Serving God? Serving mammon? New York: Marshall Pickering, 1996.
- Hare R.M., Utilitarizmas, kn. Šiuolaikinė politinė filosofija. Antologija, Vilnius: Pradai, 1998.
- Höffner J., Krikščioniškasis socialinis mokymas, Vilnius: Aidai, 1996.
- Kantas I., Praktinio proto kritika, Vilnius, 1983.
- Nash L., Good Intentions Aside: A Manager's Guide, *Englewoods Cliffs*, New Jersey, 1988.
- Naujasis Testamentas, Vilnius, 1992.
- Novak M., Business as a Calling, New York: Marshall Pickering, 1996.
- Pruskus V., Homoekonomika: krikščioniškasis požiūris į ekonomikos ir etikos sąveikos galimybes, *Verslas ir studijos 97'. Tarptautinės konferencijos pranešimų medžiaga*, Vilnius, VGTU, 1997, p. 221–231.
- Rescher N., Analysis of the utilitarianism Formula, Belmont, California, 1980.
- Schumpeter J.A., Kapitalizmas, socializmas, demokratija, Vilnius, 1998, p. 24–25.
- Struhl K.O., (ed) Ethics in Perspective, New York, 1999.18.
- Tawney R.H., Religion and the rise of capitalism, West Drayton: Pelican Books, 2001.
- Veikli krikščionybė versle ir ekonomikoje, Vilnius, 1996.
- Weber M., Protestantizmo ir kapitalizmo dvasia, Vilnius, 1998.
- Vojtyla K., Gėris ir vertybės, *Logos*, 1993, Nr. 6.

- Бентам Ю.И. Введение в основание нравственности и законодательства, Москва, 1998.
- Цюнинг Р.К., Эби Д.У., Роелз Ш.Д., Бизнес сквозь призму веры, Москва, 1993.
- Гусеинов А.А., Краткая история этики, Москва, 1995.
- Зомбарт В., Современный капитализм, Санкт-Петербург, 1916.
- Козловский П.А., Этика капитализма, Санкт-Петербург, 1996.
- Милл Д.С., Утилитаризм о свободе, Санкт-Петербург, 1990.
- Петрухин Ю.Ю., Этика бизнеса: современные концепции, *Общественные науки*, 1998, № 3.
- Ролс Д., Теория справедливости, Новосибирск, 1995.

AN EVALUATION OF BUSINESS AND BUSINESSMAN ACTIVITIES IN TERMS OF ETHICAL CONCEPTS

Valdas Pruskus

Summary

The article presents the peculiarities of religious ethics, utilitarianism, deontology, judicial and ethical relativity in regard to business and business activities. It presents a critical analysis of them, making more clear the differences between them. The process how a Christian businessman makes decisions is revealed. This is based on the recognition that God has a special plan for him which it is possible to reveal. The principle stages of personal decision making are discussed.

